

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ε. ΠΕΤΡΟΥΝΙΑ
Δ. Θ. ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΘΗΛΕΩΝ

ΗΘΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Α. Ε.
4 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 4

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Τὰ γνήσια ἀντίτυπα φέρουν τὴν ὑπογραφήν τοῦ συγγραφέως.

PRINTED IN GREECE 1932
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οἱ διδάσκοντες Χριστιανικὴν Ἠθικὴν καὶ Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν εἰς τὰ Γυμνάσια εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ κάμνουν πάντοτε ἀναδρομὴν εἰς τὰ διδάγματα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, διὰ νὰ καταστήσωσι περισσότερο ἀντιληπτὴν τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ βαθεῖα καὶ πλήρης κατανόησις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τῶν ἠθικοφιλοσοφικῶν συστημάτων τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων κυρίως.

Τὸ πρόβλημα δὲ τῆς Ἠθικῆς ἀποκορυφούμενον εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλην εὕρισκει τὴν πλήρη καὶ τελείαν διαμόρφωσίν του εἰς τὴν Χριστιανικὴν Θρησκείαν· διὰ τὴν μεγάλην του δὲ ἀκριβῶς σημασίαν ἐπιβάλλεται νὰ τὸ παρακολουθήσῃ κανεὶς ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐμφανίσεώς του.

Ὅλα τὰ μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μὲ σκοπὸν τὴν ἔρευναν τῶν προβλημάτων τῆς Ἠθικῆς βιβλία ἢ εἶναι στοιχειώδη Ἐγχειρίδια Χριστιανικῆς Ἠθικῆς μονοπλεύρως ἐξετάζον-

τα τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἢ ἔργα ἐξετάζοντα φιλοσοφικῶς τὰ προβλήματα τῆς Ἠθικῆς. Προσπάθεια συστηματικῆς καὶ μεθοδικῆς συγκρίσεως τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς πρὸς τὰς προηγηθείσας ἠθικὰς διδασκαλίας δὲν ἔχει μέχρι σήμερον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν τοῦλάχιστον, γίνεαι.

Τὴν προσπάθειαν αὐτὴν ἀνελάβομεν διὰ τῆς παρούσης μελέτης ἡμῶν μετὰ τὴν πεποίθησιν ὅτι προσφέρομεν μικρὰν συμβολὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐρεῦνης καὶ προαγωγῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς.

Διαιροῦμεν τὴν μελέτην μας ταύτην εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον—τὸ ἐκδιδόμενον μετὰ τὸ παρὸν τεῦχος—περιλαμβάνει τὴν σύγκρισιν τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων πρὸς τὴν Ἠθικὴν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τὸ δεύτερον δὲ μέρος—τὸ ὁποῖον προσεχῶς θὰ δημοσιεύσωμεν—θὰ περιλάβῃ τὴν κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους διαμόρφωσιν τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς.

Ἀθῆναι Ἰούνιος 1932.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ε. ΠΕΤΡΟΥΝΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Ἠθικὴ διεμορφώθη εἰς Ἐπιστήμην ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους,¹ ἐξειλίχθη δὲ ἐπὶ τὸ ἐπιστημονικώτερον ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἐχει ὡς ὑποκείμενον τὴν ἐξέτασιν τῶν πράξεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀνήκει εἰς τὰς πρακτικὰς ἐπιστήμας. Ὅπως ὅμως ὅλαι αἱ πρακτικαὶ ἐπιστήμαι ἐπὶ θεωρίας στηρίζονται, διότι αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν κεῖνται εἰς ἄλλας ἐπιστήμας καθ' αὐτὸ θεωρητικὰς, οὕτω καὶ ἡ Ἠθικὴ παραλαμβάνουσα γνώσεις ἐξ ἄλλων ἐπιστημῶν ἔχει τὴν θεωρίαν τῆς εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἀνωτάτου σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ δὲν γίνεται διὰ τῆς ἐμπειρικῆς μόνον μεθόδου, δὲν περιορίζεται δηλ. εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἠθικῶν φαινομένων καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἀληθοῦς σημασίας των, ἀλλὰ καὶ ἀσχολεῖται εἰς τὴν ἀναγωγὴν τούτων εἰς ἓν ὀργανικὸν ὅλον, εἰς ἀξιώματα· ἄνευ τούτου καθίσταται ἀδύνατος ἡ κατανόησις τοῦ ἠθικοῦ ὕλικου καὶ ἡ δημιουργία ἠθικοῦ συστήματος. Εἶναι λοιπὸν ἀναγκαιοτάτη ἡ χρησιμοποίησις τῆς θεωρητικῆς μεθόδου διὰ τὴν συμπλήρωσιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῆς διὰ τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου συλλογῆς τῶν ἠθικῶν φαινομένων. Κατὰ ταῦτα καὶ αἱ δύο αὐταὶ μέθοδοι, ἐμπειρικὴ

1. Καὶ τοῦ Πλάτωνος τὸ φιλοσ. σύστημα εἶναι κυρίως ἠθικόν, ἀλλὰ πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ἔγραψεν ἴδιον ἔργον περὶ Ἠθικῆς, τὰ Ἠθικὰ Νικομάχεια.

καὶ θεωρητικὴ εἶναι ἀπαραίτητοι εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἠθικῶν φαινομένων. Ἡ Ἠθικὴ κατὰ τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας τῆς δὲν ὑπῆρξεν ἢ αὐτὴ δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς. Ἡ φύσις τῆς εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ ποῦ ἔχει ἓνας λαὸς ἢ ἓν ἄτομον.

Δὲν προτιθέμεθα νὰ ἐξετάσωμεν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην μας τὴν διὰ τούτους ἢ ἐκείνους τοὺς λόγους τοιαύτην ἢ τοιαύτην διαμόρφωσιν τῆς Ἠθικῆς κατὰ τὰς διαφοροὺς ἐποχὰς τῆς ζωῆς τοῦ Ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἐκθέτοντες περιγραφικῶς τὰς Ἠθικὰς Ἀρχὰς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων νὰ συγκρίνωμεν αὐτὰς πρὸς τὴν Ἠθικὴν τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων μετὰ τὸν σκοπὸν νὰ δείξωμεν τὴν ὑπεροχὴν τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ τὴν συμβολὴν αὐτῆς εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΗΘΙΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ἡ πρό τοῦ Σωκράτους ἠθικὴ φιλοσοφία.

1. Αἱ πρώται Ἀρχαί.

Πρώτη πηγή, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπέρρευσαν ἠθικὰ διδάγματα ἰσχύοντα μέχρι σήμερον, εἶναι βεβαίως τὸ μέγα τῆς Ἑλληνικῆς διανοήσεως μνημεῖον, ἡ Ὀμηρικὴ ποίησις. Ἡ μεγάλη τοῦ Ὀμήρου ἀξία δὲν ἔγκειται εἰς τὰ ἠθικὰ του παραγγέλματα καὶ τὰς ἐκφερομένας γνώμας, ἀλλ' εἰς τοὺς ἠθικοὺς χαρακτῆρας τοὺς περιγραφομένους ὑπ' αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς ἱστορικὰς τύχας τῶν ἀνθρώπων. Ἐνεκα τούτου κυρίως ἐθεωρήθη ἀνέκαθεν ὁ Ὀμηρος ὡς θαυμάσιον τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας ἐγχειρίδιον, αὐτὴ δὲ ἡ Φιλοσοφία ἠρύσθη πλείονα ἐκ τῶν εἰκόνων παρὰ ἐκ τῶν ἐγκατεσπαρμένων τῆδε κακεῖσε ἠθικῶν αὐτοῦ γνωμῶν. Αἱ θαυμάσιαι πράγματι εἰκόνες τῆς ἀνδρείας, τοῦ θάρρους, τῆς πίστεως, τῆς εὐσπλαγχνίας, τῆς ἀγάπης, τῆς καρτερίας, αἱ ὁποῖαι ἀπαθανατίζονται εἰς τὰ πρόσωπα τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τοῦ Πατρόκλου, τοῦ Πριάμου καὶ τοῦ Ἑκτορος, τῆς Ἀνδρομάχης καὶ τῆς Πηνελόπης, τὰ ἐκ τῆς ἀδικίας ἀφ' ἑτέρου κακὰ ἐν τοῖς προσώποις τοῦ Πάριδος, τοῦ Αἰγίσθου, τῆς Κλυταιμῆστρας κλπ., αἱ βαθεῖαι τέλος παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων τοῦ μεγάλου τούτου ἀνατόμου τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς δικαίως κατέστησαν τὸ ἔργον του ἀπαραίτητον βοήθημα τῆς ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως τῶν νέων. Τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα φέρει καὶ ἡ ποίησις τοῦ ἑνα αἰῶνα βραδύτερον γεννηθέντος ἐν Ἄσκρα τῆς Βοιωτίας

Ἡσιόδου. Τὰ ποιήματα αὐτοῦ εἶναι κυρίως δύο: Ἡ Θεογονία καὶ τὸ Ἔργα καὶ Ἡμέραι.

Τὸ δεύτερον τοῦ Ἡσιόδου ἔργον περιέχει ἄριστα διδάγματα πρακτικῆς ἠθικῆς. Εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἔργου του τούτου προέβη ὁ ποιητὴς ἐξ ἰδίου παθήματος· ὁ ἀδελφός του δηλ. Πέρσης, ἀφοῦ ἔλαβε δωροδοκῆσας τοὺς δικαστὰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς κληροδοτηθείσης εἰς αὐτοὺς πατρικῆς περιουσίας καὶ τὸ κατεσπατάλησεν ἀσώτως, ἤθελε νὰ ἄρπάσῃ καὶ τὸ τοῦ Ἡσιόδου μερίδιον. Συμβούλεύει λοιπὸν ὁ Ἡσιόδος τὸν ἀδελφόν του εἰς τὸ προειρημένον ποίημά του νὰ μὴ καταφεύγῃ εἰς ἀδικίας, ἀλλὰ νὰ ζῆ βίον ἔντιμον καὶ ἐνάρετον ποριζόμενος τὰ πρὸς τὸ ζῆν διὰ τῆς ἐργασίας, τὴν ἀξίαν τῆς ὁποίας ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐξυμνεῖ. Παρεμβάλλει ἐπίσης εἰς τὸ ποίημά του καὶ γνώμας ὠφελίμους περὶ γεωργίας, ναυτιλίας, ἀνατροφῆς τέκνων, οἰκιακῆς οἰκονομίας, ἀκόμη δὲ καὶ μύθους ἀλληγορικοὺς ἠθικοῦ περιεχομένου. Τὰ ἐν τῷ κόσμῳ κακὰ θεωρεῖ ὡς ποινήν παρὰ Θεοῦ, δι' ὃ προτρέπει εἰς ἀρετὴν καὶ συνιστᾷ ἀποφυγὴν τῆς κακίας, ἐξαίρει τὴν φειδῶ καὶ τὴν ὀλιγάρκειαν καὶ στηλιτεύει τὴν σπατάλην καὶ ἀσωτίαν. Τὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» τοῦ Ἡσιόδου παρουσιάζουν τὸν ποιητὴν ὡς σοφὸν καὶ γνώστην βαθὺν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, περιέχουσι δὲ ἄριστα διδάγματα πρακτικῆς ἠθικῆς.

Εἰς τὰς πηγὰς τῆς ἠθικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δυνάμεθα νὰ καταλέξωμεν καὶ τοὺς ἐλεγειακοὺς ποιητὰς τοῦ Η' καὶ Ζ' π. Χ. αἰῶνος *Τυρταῖον*, *Καλλῖνον*, *Μίμνεομον* καὶ ἐκ τῶν πρώτων Ἰαμβογράφων τοὺς *Ἀρχίλοχον* καὶ *Σιμωνίδην*. Εἰς τὸν ποίησιν αὐτῶν ἐξυμνεῖται ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ ὑπὲρ πατρίδος θάνατος, ¹ στηλιτεύεται ἡ δειλία

1. Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα ἀνδρ' ἀγαθὸν περὶ ἧ πατρίδι μαρνάμενον.

καὶ ἀνανδρία¹ διεκτραγωδεῖται τὸ ἄστατον τῶν ἀνθρώπων,² τὸ βραχὺ τοῦ βίου καὶ ἡ ταχεῖα πάροδος τῆς νεότητος³ ἐξαίρεται τὸ μέτρον ἔν τε τῇ χαρᾷ καὶ τῇ λύπῃ καὶ παρέχονται συμβουλαὶ ὑπακοῆς εἰς τοὺς Θεούς.⁴ μεγαλοποιεῖται τὸ αἰσχρὸν, ἵνα καταστῆ καταφανέστερον.

Ἠθικὰς γνώμας πολλὰς δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Σωκράτους ἀκμάσαντας ποιητὰς καὶ φιλοσόφους, ἀλλὰ γενικωτάτην ἀρχὴν ὡς βάσιν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν διανοήσεως δὲν εὐρίσκομεν.

Ἀπὸ τοῦ 600 π.Χ. οἱ ποιηταὶ (Σόλων-Θέογνις-Φωκυλίδης) ἐξετάζοντες βαθύτερον τὰ ἀνθρώπινα πράγματα γίνονται διδακτικώτεροι. Ἀσχολοῦνται καὶ κρίνουν τὰ πολιτικὰ πράγματα, ἀναζητοῦσι τὰ αἷτια τῆς ἐλλεινότητος τοῦ βίου, ψέγουσι τὸ ἄστατον τῶν ἀνθρώπων, διακηρύττουσιν ὡς ἠθικὸν τὴν πρόσκτησιν τῆς εὐδαιμονίας διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς δικαιοσύνης. Οὐδεὶς, κατὰ τὸν Σόλωνα, δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὸ πεπρωμένον. Ἐν τῇ πολιτείᾳ ζητεῖ ὄχι πλοῦτον, ὁ ὅποιος οὐχὶ σπανίως δύναται νὰ γεννήσῃ τὴν ὕβριν, ἀλλὰ τὴν ἔννομον τάξιν. Τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πολιτείας εὐρίσκει ἐν τῇ ὁμονοίᾳ τῶν πολιτῶν, τὴν ὁποίαν ἐκθύμως συνιστᾷ. Ὑψιστον ἀγαθὸν θεωρεῖ ὄχι τὸν πλοῦτον, ἀλλὰ τὴν ἀρετὴν.

-
1. Τῷ δειλῷ «πᾶσα δ' ἀτιμὴ καὶ κακότης ἔπεται» καὶ «αἰσχρὸν.... μετὰ προμάχοισι πεσόντα κεῖσθαι πρόσθε νέων ἀνδρα παλαιότερον». (Τυρταῖος)
 2. Οὐδὲν ἐν ἀνθρώποισι μένει χρῆμ' ἔμπεδον αἰεὶ. (Σιμωνίδης)
 3. Ἡμεῖς δ' οἶά τε φύλλα
τοῖς ἴκελοι πτήχυσιν ἐπὶ χρόνον ἀνθεσιν ἤβης
τερπόμεθα.... Κῆρες δὲ παρεστήκασιν μέλαιναί. (Μίμνερμος)
 4. «Τοῖς Θεοῖς τιθεῖν ἅπαντα.....» (Ἀρχίλοχος)

Ὁ Φωκυλίδης καὶ ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Θεόγνις (περὶ τὸ 540 π.Χ.) συνιστῶσι νὰ διδάσκηται ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀρετὴ, τονίζουσι δὲ ὅτι ὁ πλοῦτος ἄνευ ἀρετῆς δὲν ὠφελεῖ. Συνιστῶσιν ἐπίσης τὴν ἀποφυγὴν τῶν κακῶν συναναστροφῶν καὶ τὴν ἐπιδίωξιν τῶν καλῶν, τὴν συμπάθειαν πρὸς τοὺς δυστυχεῖς, τὴν πρὸ πάσης πράξεως βαθεῖαν σκέψιν· ἐξαίρουσι τὴν φρόνησιν ὡς τὸ ἄριστον.

Κατὰ τὸν βῶν αἰῶνα εἰσάγεται διὰ τοῦ μυθικοῦ προσώπου τοῦ *Αἰσώπου* ὁ μῦθος, ὅπερ δεικνύει ὅτι τὸ διδακτικὸν τοῦτο στοιχεῖον εἶχεν ἀναπτυχθῆ. Ὁ μῦθος τῶν ἀλόγων ζῴων ἴσως ἐγεννήθη τὸ πρῶτον ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ κατὰ τὰς ἀρκτικὰς χώρας τῆς Εὐρώπης, ἔνθα, παρατηροῦντες οἱ ἄνθρωποι ἐν ἀπλότητι, ἐπίστευσαν ὅτι κατοικεῖ ἐν αὐτοῖς φύσις ἀνθρωπίνη, λογική.

Ἄλλ' ἐν Ἑλλάδι ὁ μῦθος ἐξ ἀρχῆς ἐπενοήθη κατὰ γνώμην καὶ συνείδησιν ὡς περικάλυμμα πράξεων καὶ σχέσεων ἀνθρωπίνων. Οἱ Ἑλληνικοὶ μῦθοι δὲν ἔχουν τι κοινὸν οὔτε πρὸς τὰς μυθολογικὰς μεταμορφώσεις, τὰς ἱστορούσας τὴν γέννησιν τῶν ζῴων, οὔτε πρὸς τοὺς δημοτικούς ἢ κοινούς μύθους, ἀλλ' εἶναι ἐπινοήματα ἀνδρῶν, οἵτινες εἶχον τὴν δεξιότητα νὰ ἀνευρίσκωσιν ἐν τῷ βίῳ τῶν ζῴων ὁμοιότητας ἔργων ἢ παθημάτων ἀνθρωπίνων καὶ νὰ καθιστῶσιν αὐτὰ ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ μύθου σαφέστερα καὶ καταληπτότερα.

Οἱ Αἰσώπειοι μῦθοι εἶναι γνησίως Ἑλληνικοί. Ἐν αὐτοῖς τὰ ἦθη τῶν ζῴων καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα μεταχειρίζεται δεξιότατα ὁ μυθοποιός, διὰ δὲ τῆς λαλιᾶς, μὲ τὴν ὁποίαν τὰ προικίζει, τόσον σαφηνίζει αὐτὰ, ὥστε οἱ μῦθοι χρησιμεύουσιν ὡς εἰκόνες ὁμοιόταται χαρακτήρων ἀνθρωπίνων καὶ ἡθῶν.

Διὰ τῶν μύθων τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος ἐκφέρονται, οὐχὶ βεβαίως συστηματικῶς, ὅσαι ἐκ πείρας ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων προκύπτουσι γνώσεις. Τούτων

τινές ὑπῆρξαν μεγάλοι νομοθέται. Τὰ σοφὰ αὐτῶν παραγγέλματα ἐξαχθέντα ἐκ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς πείρας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως συνετέλεσαν εἰς τὴν καθοδήγησιν τῶν ἀνθρώπων.

Γοργότερον ἔκτοτε ἢ ἠθικὴ φιλοσοφία ἄρχεται ἀναπτυσσομένη, ἀλλ' ἢ διανόησις τῶν φιλοσόφων τούτων δὲν προέρχεται ἐξ ἀνωτάτης ἠθικῆς ἀρχῆς.

2. Οἱ Φιλόσοφοι.

1. Πυθαγόρειοι. Ἐρησκευτικὴν ἠθικὴν ἀπαντῶμεν παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις. Οὗτοι θεωροῦσι τὸν ἀνθρώπινον βίον ὡς στάδιον ἐξαγνισμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἢ ὁποῖα πιστεύουσιν ὅτι εὐρίσκεται φυλακισμένη ἐν τῷ ὑλικῷ σώματι. Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτελεῖται κατ'αὐτοὺς διὰ τῆς ἠθικῆς καθάρσεως καὶ τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ προορισμοῦ τούτου ὁ ἀνθρώπος δεῖται τῆς θείας προστασίας, ὑφ'ἣν διατελεῖ ὁ ἀνθρώπινος βίος. Οἱ Πυθαγόρειοι ἀπήτουν εὐσέβειαν πρὸς τοὺς Θεούς, ἀγάπην πρὸς τοὺς φίλους, μετριότητα, ἐγκράτειαν, δικαιοσύνην, τιμὴν καὶ σεβασμὸν πρὸς τοὺς γονεῖς, ἀποφυγὴν τῶν παθῶν, τήρησιν τῆς ἠθικῆς τάξεως ἐν τῇ κοινῶν καὶ τῇ οἰκογενεῖα. Ὁ φυλάττων ταῦτα τυγχάνει τῆς εὐδαιμονίας μετὰ θάνατον¹.

Ἡ ἠθικὴ τῶν Πυθαγορείων, ἂν καὶ στερεῖται ἐπιστημονικῆς τινος βάσεως, ἔχει ὅμως ὑψίστην πρακτικὴν σημασίαν. Διότι ἔχουσα ὑπ'ὄψει τὴν φύσιν τῶν Κροτωνιατῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων, οἵτινες δὲν ἠρέσκοντο εἰς τὴν περὶ φύσεως τῶν ὄντων θεωρίαν τῶν Ἰώνων, οὐδ'εἰς τὴν ἐξ ἀγνῆς φιλομαθείας φιλοσοφίαν ἐκείνων, ἐτράπη ἐπὶ τὰ πράγματα τοῦ πρα-

1. Πλείονα περὶ τοῦ ὅλου συστήματος βλέπε παρὰ Zeller μετ. Μ. Εὐαγγελίδου.

κτικοῦ βίου καὶ τὴν διακόσμησιν τῆς πολιτείας καὶ κοινωνίας κατὰ τοὺς νόμους καὶ τὴν ἄρμονίαν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῷ συστήματι τοῦ παντός. Τὴν ἐπίδρασιν δὲ ταύτην τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν καὶ ἐκ τῶν πόλεων τῆς κάτω Ἰταλίας, ἃς ἐκυβέρνησαν οἱ Πυθαγόρειοι ἀριστοκρατικῶς. Αἱ πόλεις αὗται οὐ μόνον ἐσωτερικῶς διέμενον ἀστασίαστοι, ἀλλὰ καὶ ἐξωτερικῶς ἰσχυραὶ καὶ εὐδαίμονες.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Πυθαγόρου ἦτο προφορική. Οἱ μαθηταὶ του εἶχον αὐστηρὰν πειθαρχίαν καὶ μέγιστον σεβασμὸν πρὸς αὐτὸν—ὄνομαστὸν τὸ «αὐτὸς ἔφα»—ἔζων δὲ ἰδιόρρυθμον βίον. Θεωρεῖται ὡς ὁ ἰδρυτὴς τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης.

2. **Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος.** Δημόδη γνωμολογίαν παρέχει καὶ ὁ σύγχρονος τοῦ Πυθαγόρου Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος. Ὁ Ξενοφάνης ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Ἐλεᾶται ἠκολούθησαν ὁδὸν ὅλως διάφορον τῆς τῶν Ἰώνων φιλοσόφων ἀπομακρυνθέντες πολὺ τῶν δογμάτων ἐκείνων.

Ἐν τούτοις καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Ξενοφάνους δὲν συνεχεται πρὸς ἀνωτάτην τινὰ ἀρχήν. Ὁ Ξενοφάνης ἀπορρίπτων πᾶσαν ἐμπειρίαν, πᾶσαν παράδοσιν ὡς ἀποκυήματα τῆς φαντασίας τῶν ἀνθρώπων, ἐκήρυττε πλάνην καὶ προκατάληψιν τὰς περὶ ἀνθρωπομόρφων θεῶν ἰδέας τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἔψευγε τὸν Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον, διότι ὄχι μόνον ἀπέδωκαν ἀρετὰς καὶ ἀνθρώπινα ἐπιτηδεύματα εἰς τοὺς θεοὺς ἀλλὰ καὶ :

«πάντα θεοῖς ἀνέθηκαν Ὅμηρός θ' Ἡσίοδος τε
ὅσα παρ' ἀνθρώποισιν ὄνειδεα καὶ ψόγος ἐστίν....

Κλέπτειν μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν».

Ἐπαινῶν δὲ τὴν σοφίαν¹, ζητεῖ νὰ παύσῃ ἡ ὑπερβο-

1. «.....οὐδὲ δίκαιον προκρίνειν ρώμην τῆς ἀγαθῆς σοφίης.»

λική ἄσκησις τοῦ σώματος καὶ νὰ δοθῆ μείζων σημασία εἰς τὴν σοφίαν. Τὸν ὄρκον θεωρεῖ ἀμοιβὴν τῆς ἀσεβείας καὶ οὐχὶ ἀσφάλειαν τῆς ἀληθείας, διότι οὐχὶ σπανίως διὰ τὴν πλεονεξίαν καὶ ἀδικίαν θεραπεύει τὴν ἐπιπορκίαν (τοῦτο καὶ ὁ Κάντιος ἀνέπτυξε φιλοσοφικώτατα). Δεικνύει τὴν ἀγάπην του πρὸς τοὺς φαιδρούς πότους, ἀλλὰ τοὺς ἀρωματισμένους οὐχὶ διὰ μυθικῶν φλυαριῶν, ἀλλὰ διὰ καλῶν καὶ ἠθικῶν λόγων. Ὁ Ζενοφάνης παραδέχεται ἓνα Θεὸν καὶ ἀποδεικνύει τὸ αἶδιον τῆς ὑπάρξεως καὶ τὸ ἀμετάβλητον αὐτοῦ. (1)

3. Ἡ ρ ἄ κ λ ε ι τ ο ς. Ἐξ ὅλων τῶν Ἰώνων φιλοσόφων ἐπιφανέστερος ὄχι μόνον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ μαθήσει ἀνεδείχθη ὁ κατὰ Πλάτωνα σκοτεινὸς ἔνεκα τῆς βαθύτητος αὐτοῦ Ἡ ρ ἄ κ λ ε ι τ ο ς ὁ Ἐ φ έ σ ι ο ς (505 π.Χ.).

Οὗτος κατεφρόνει τὴν τότε κοινωνίαν ὡς μὴ δυναμένην νὰ διακρίνη καὶ προτιμήσῃ τὴν σοφίαν. Τούτου ἔνεκα τὸ περὶ φύσεως σύγγραμμα αὐτοῦ ἀνέθηκεν εἰς τὸ Ἱερόν τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος, θέλων νὰ ὑποδηλώσῃ ὅτι δὲν εὑρίσκειν ἄξιον τοῦ βιβλίου τὸ κοινὸν πλῆθος, ἀλλὰ τὸ Ἱερόν τῆς Θεᾶς.

Ἠθικὴν ἀξίαν δὲν διαβλέπει ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ὧν τὴν κοινωνίαν ἔφευγε. Κατεφρόνει πᾶσαν ἄλλην μάθησιν διδακτὴν, ἐτίμα δὲ τὰς ιδέας, ἃς αὐτὸς ἐπενόησεν.

Πολλοί, λέγει, κυλίουται εἰς τὸν βόρβορον καὶ χαίρουσιν ὡς τὰ ζῶα. Ἐχει τις τὸ ἄκρον ἀγαθόν, ὅταν ἔχη ψυχικὴν γαλήνην, γεννῶσαν ψυχικὴν εὐαρέστησιν. Ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ δημιουργῆ ἀνάγκας ἀλλὰ νὰ ἐπιζητῆ τὸ κατὰ φύσιν καὶ κατὰ δύναμιν αὐτοῦ. Τὸν θεῖον νόμον, ὡς συντηροῦντα τὰς πολιτείας ἐν γαλήνῃ, πρέπει νὰ ἐπιζητῶμεν. Ἴνα εἶναι τις εὐδαίμων, δεόν νὰ τηρῆ τὰ

1. Εἰς θεὸς ἓν τε Θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος, οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίος οὔτε νόημα· οὔλος ὄρᾱ, οὔλος δὲ νοεῖ, οὔλος δὲ τ'ἀκκύει.»

καλά ἦθη. Φίλος ὢν τῆς ἐλευθερίας ὁ Ἡράκλειτος συν-
βούλευσε τὸν φίλον του Μιλανικόσμαν νὰ παραιτηθῆ
τῆς τυραννίδος καὶ νὰ δώσῃ εἰς τὴν πατρίδα του πολί-
τευμα δημοκρατικόν. Ἦθελεν ὅμως δημοκρατίαν ἄνευ
παρεκτροπῶν καὶ συνίστα εἰς τοὺς πολίτας νὰ ὁμονο-
ῶσι πρὸς συντήρησιν τῆς πολιτείας.

4. Ἐ μ π ε δ ο κ λ ῆ ς (ἔγεν. τῷ 495 π.Χ.) ὣς ὁ Ἡρά-
κλειτος, οὕτω καὶ ὁ μέγας φιλόσοφος καὶ πολιτικός ρή-
τωρ Ἐμπεδοκλῆς συνίστα πρὸς συντήρησιν τῆς πολι-
τείας τὴν ἑνώσιν.

Ἐν τῇ ἐνώσει κατ'αὐτὸν ἔγκειται ἡ εὐδαιμονία τῆς πο-
λιτείας. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐφρόνει ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς γῆς ζωὴ
τοῦ ἦτο δι'αὐτὸν κάθαρσις καὶ ἐξαγνισμός. Ἐπιστημο-
νικὴν ἠθικὴν ὅμως δὲν κατέλιπεν. Ἡ λαμπρὰ κυβέρνησις
τοῦ πλήθους δημοκρατικῶς, ἡ λαμπρότης τῶν ἀρετῶν
του, τὰ θαυμάσια μηχανικὰ αὐτοῦ ἔργα περὶ Σελινοῦντα,
δι'ἧν ἔσωσε τὴν πόλιν νοσηρῶν ἀναθυμιάσεων, καὶ ἄλ-
λα ἔργα αὐτοῦ κατέστησαν παρὰ τοῖς συμπολίταις του
ἐν Σικελίᾳ τὴν φήμην αὐτοῦ τόσον μεγάλην, ὥστε
οὐδόλως παράδοξον, ὅτι ἐπίστευσαν περὶ αὐτοῦ οἱ Ἀ-
κραγαντῖνοι ὅτι ἦτο ἀνὴρ θαυμάσιος καὶ ὑπερφυῆς,
δυνάμενος νὰ κατανικήσῃ καὶ αὐτὰς τὰς φυσικὰς δυνά-
μεις καὶ ὅτι εἶχε μαντικὴν δύναμιν.

5. Δ η μ ό κ ρ ι τ ο ς. Βαθύτατος ἐν τῇ μεταφυσικῇ
καὶ ἠθικῇ διανοήσει ὑπῆρξεν ὁ μέγας ἐξ Ἀβδήρων μα-
θητῆς τοῦ Λευκίππου Δημόκριτος. Κατ'αὐτὸν ἡ εὐδαι-
μονία ἔγκειται ἐν τῇ ὀρθῇ τῆς ψυχῆς διαθέσει καὶ οὐχὶ
ἐν τῷ ἔξω φυσικῷ κόσμῳ (τῷ χρυσῷ δηλ....). Δέον
νὰ ἐκτιμῶμεν τὴν ψυχὴν πολλῶ μᾶλλον τοῦ σώματος.
Εἰς τὴν θεωρίαν καὶ πράξιν δέον νὰ κυριαρχῶσιν ἡ μ ε-
τ ρ ι ό τ η ς καὶ ἡ α ὑ τ ά ρ κ ε ι α.

Ὁ ἄνθρωπος κέκτηται πάντα τὰ συντελοῦντα πρὸς
εὐτυχίαν. Διὰ νόσον δέ, τυφλότητα καὶ ἀγνωμοσύνην
περιπίπτει εἰς δυστυχίαν. Διότι οἱ Θεοὶ μόνον ἀγαθὰ
ἔδωσαν. Ὁ περιοριζόμενος εἰς τὸ μέτρον ἔχει εὐτυχίαν

καὶ εὐδαιμονίαν. Ἡ ἀπληστία χείρων τῆς ἐνδείας κατὰ τὸν φιλόσοφον, ὁ δὲ ὀλίγα ἐπιθυμῶν τὰ ὀλίγα πολλὰ θεωρεῖ. Ὁ συνετὸς χαίρει οἷς κέκτηται, οὐ λυπεῖται δὲ ἐφ' οἷς οὐκ ἔχει. Τὸ «νικᾶν ἑαυτὸν πασῶν νικῶν πρώτη καὶ ἀρίστη» εἶναι τὸ κατ'ἐξοχὴν αὐτοῦ δίδαγμα. Μέγα τὸ εὐθυφρονεῖν εἰς τὰς δυστυχίας.

Οἱ Θεοὶ μόνον παρέχουσιν εὐαρέσκειαν καὶ εὐτυχίαν· οὐδεμία δὲ ὑλικὴ ἀπόλαυσις ἢ πλοῦτος δύναται νὰ παράσχη τοῦτο. Ἡ παραμικρὰ γνῶσις φέρει πολὺ μείζονα εὐτυχίαν ἢ μέγας πλοῦτος. Ἡ βούλησις δεόν νὰ εἶναι καθαρὰ, οὐδέποτε δὲ νὰ διανοούμεθα βλάβην. «Ἄγαθὸν οὐ τὸ μὴ ἀδικεῖν, ἀλλὰ τὸ μὴ ἐθέλειν».

Τὸ κακὸν νὰ ἀποφεύγωμεν οὐχὶ ἐκ φόβου, ἀλλ'ὡς κακόν, ὁμοίως καὶ τὸ ἄδικον ὡς ἄδικον, ἀδιαφοροῦντες διὰ τὰς κρίσεις τῶν ἄλλων. Ἡ συνείδησις ἄς εἶναι τὸ κριτήριον τῶν πράξεών μας. Ἡ συνείδησις τοῦ δικαίως πράττειν φέρει γαλήνην. Ὁ κακῶς ποιῶν εἶναι δυστυχέστερος τοῦ κακῶς πάσχοντος. Τρία παρέχει ἡ φρόνησις: τὸ εὖ λογίζεσθαι, εὖ λέγειν, εὖ πράττειν. Ἐξ ἀνοησίας καὶ ἐξ ἀγνοίας νομίζει τις τὸ βλαβερὸν ὠφέλιμον, διὰ τοῦτο οὐδεὶς ἐκὼν κακός, ἀλλ'ἐξ ἀγνοίας δύναται νὰ ἁμαρτήσῃ. Ἡ ἀμάθεια τοῦ κρείσσονος εἶναι αἰτία τῆς ἁμαρτίας.

Αἱ ἠθικαὶ αὗται διδασκαλίαι τοῦ Δημοκρίτου συμπίπτουσι πρὸς τὰς ἠθικὰς διδασκαλίαις τοῦ Σωκράτους· δι' αὐτῶν δὲ ἀναδεικνύεται ὁ Δημόκριτος ἀνὴρ μεγάλης ἐμπειρίας καὶ παρατηρητικότητος ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων δὲν φαίνεται ὑποδεέστερος ὁ Δημόκριτος. Οὕτως ἀπονέμων μεγίστην ἐκτίμησιν εἰς τὴν φιλίαν, ἐπιλέγει: ὁ μηδένα ἔχων χρηστὸν φίλον δὲν εἶναι ἄξιος νὰ ζῆ· ἵνα τις ἀγαπηθῇ δεόντως δεόν καὶ αὐτὸς νὰ εἶναι ἄξιος νὰ ἀγαπᾷ εἰλικρινῶς.

Ἡ ἀγάπη τότε εἶναι δικαία, ὅταν γίνεται ἄνευ ὕβρεως (παραβάσεως τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν). Ἐν δὲ τῇ πολιτικῇ, ἂν καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι «ἄνδρὶ σοφῷ πᾶσα γῆ πατρίς», διακηρύττει ἐν τούτοις τὴν ἀνάγκην τῆς πολιτείας καὶ τὸν πολιτικὸν βίον ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τῶν πολιτῶν, καίτοι τοῦτο συνδέεται μετὰ πολλῶν κινδύνων.

Μόνον διὰ τῆς ὁμοθύμου συνεργασίας δύναται ἐν τῇ πολιτείᾳ νὰ γίνῃ σπουδαῖόν τι. Ὁ νόμος εἶναι μέγας προστατής, ζητεῖ δὲ παρὰ τῶν πολιτῶν ὑπακοήν, διότι φθειρομένης τῆς πολιτείας διὰ τῆς ἀνυπακοῆς εἰς τοὺς νόμους καὶ τῆς μὴ συνεργασίας τῶν πολιτῶν φθείρονται καὶ οἱ πολῖται.

Περὶ δὲ τῆς μικρᾶς κοινωνίας, τῆς οἰκογενειακῆς, φρονεῖ ὅτι ὁ γάμος μόνον ἡδονικὸν σκοπὸν ἔχει. Μὴ ἐκτιμῶν τὴν γυναικα δὲν θέλει νὰ ἔχη τέκνα, ἀλλὰ προτιμᾷ τὴν υἱοθέτησιν τέκνων, ὧν ἡ ἀνατροφή καὶ ἡ ἀνάδειξις εἶναι ἀσφαλεστέρα. Γενικῶς δὲ παρατηροῦμεν ὅτι δὲν ἐκτιμᾷ ὁ ἐξ Ἀβδῆρων φιλόσοφος τὸν γάμον.

6. Ἀναξαγόρας. Ὑψηλὰς ἠθικὰς ἀρχάς, ἃς συνάγομεν ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν ἀποφθεγμάτων αὐτοῦ ὄχι βεβαίως ἐπιστημονικῶς διατεταγμένας, εἶχεν ὁ μικρὸν μετὰ τὸν Ἡράκλειτον ἀκμάσας ἐκ Κλαζομενῶν φιλόσοφος Ἀναξαγόρας. Οὗτος εἰσήγαγε πρῶτος εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸν Ν ο ὕ ν, ἥτοι μίαν τῶν σπουδαιωτάτων ἀρχῶν, ὅσας ποτὲ μνημονεύει ἡ Ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἡ παρατηρουμένη σκοπιμότης καὶ ἁρμονία τοῦ κόσμου ζητεῖ Νοῦν διακοσμήσαντα τὸν κόσμον. Καταφρονεῖ τὰ ἐγκόσμια καὶ θεωρῶν ὡς εὐδαιμονίαν οὐχὶ τὸν πλοῦτον, ἀλλὰ τὸ ἀλύπτως ζῆν καὶ εὐεργετικῶς τοῖς ἄλλοις ἔχειν, ἀφῆκε τὰ κτήματά του, ἅτινα ἐκ κληρονομίας εἶχε, πλειστάκις παρέχων δείγματα φιλανθρωπίας. Ἡ ἀγάπη αὐτοῦ πρὸς τὰ παιδιά καταδεικνύεται ἐκ τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἐξέφερε κατὰ τὰς τελευταίας τῆς ζωῆς του στιγμᾶς· ὅτε ἠρωτήθη, ποία

ἦτο ἡ τελευταία του ἐπιθυμία, ὁ φιλόσοφος ἀπήντησεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἀπολύσῃ τὰ παιδιά ἐκ τοῦ σχολείου, ἵνα παίξωσιν. Οἱ Λαμψακηνοὶ τιμῶντες τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ ἀγάπην πρὸς τὰ παιδιά καθιέρωσαν τὴν ἡμέραν τῆς τελευτῆς του ὡς ἡμέραν παιδικῆς ἐορτῆς, διετηρήθη δὲ αὕτη ἐπὶ αἰῶνα.

Ὁ Ἀναξαγόρας διεκρίνετο διὰ τὴν ἄκραν αὐτοῦ δικαιοσύνην καὶ ἀνεξικακίαν. Διὰ τοῦτο, ὅτε ἀνηγγέλθη αὐτῷ ἡ εἰς θάνατον καταδίκη αὐτοῦ καὶ τῶν τέκνων του καὶ ὁ θάνατος αὐτῶν εἶπε: «ἦδειν αὐτοὺς θνητοὺς γεγεννηκῶς!» Ὅτε δὲ διωκόμενος ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Περικλέους φυγὰς ἐν Λαμψάκῳ ἀπέθνησκε, ἀκούσας παρά τινος τῶν περιστοιχούντων αὐτὸν «ὦ ξένε ἐν ξένη θνήσκεις», οὗτος ἀταράχως ἀπήντησε «τὴν αὐτὴν εἶναι ἐκ πάντων τῶν μερῶν εἰς Ἄδου κατάβασιν».

Ἡ σοβαρότης καὶ σεμνότης τοῦ φιλοσόφου τούτου, ὃν οὐδεὶς εἶδε ποτε γελῶντα, ἦτο τοιαύτη, ὥστε ὁ Πλούταρχος ἀποδίδει τὴν σοβαρότητα καὶ σεμνότητα τοῦ μεγάλου ἄρχοντος τῶν Ἀθηναίων Περικλέους εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ λαμπροῦ τούτου φιλοσόφου τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ Ἀναξαγόρας ὑπῆρξε τὸ μεταίχμιον τῆς ἀρχαίας φιλοσοφικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς νέας. Δι' αὐτοῦ ἐπισφραγίζεται ἡ περίοδος τοῦ ρεαλισμοῦ ἢ ἐπικρατήσασα πρὸ τοῦ Σωκράτους. Ὁ Ἀναξαγόρας κατώρθωσε νὰ συλλέξῃ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του πάσας τὰς ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας εἰς ἓν ὅλον. Ἐν τούτοις, ἂν καὶ ἔθηκεν ἀνωτάτην ἠθικὴν ἀρχὴν τὸν Νοῦν, δὲν προήγαγεν αὐτὴν εἰς τελειότητα, ἀλλ' ἐξήγησε τὰ φαινόμενα φυσικῶς ὡς καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀκμάσαντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Μετάβασις εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Σωκράτους.

1. Ἡ κοινὴ τάσις τῆς πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφίας.

Ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ἔχουσα ὡς ἄμεσον ἀντικείμενον τὴν προσπίπτουσαν εἰς τὰς αἰσθήσεις φύσιν, παρακολουθοῦσα διὰ τοῦ ἐρευνητικοῦ αὐτῆς πνεύματος τὴν ποικίλιαν τῶν μεταβαλλομένων μορφῶν καὶ φαινομένων αὐτῆς, ἀνεζήτηει ἀρχὴν τινα πρὸς ἐξήγησιν αὐτῆς.

Τίς λοιπὸν ἦτο ἡ μόνιμος ἀρχή, τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑπέκειτο ὡς βᾶσις πρὸς ἐξήγησιν τῆς φύσεως;

Ἴδου τὸ πρόβλημα τὸ ἀπασχολῆσαν τοὺς Ἴωνας φιλοσόφους ὡς καὶ πάντας τοὺς πρὸ τοῦ Σωκράτους ἀκμάσαντας τοιούτους. Τούτων ὁ μὲν ἀναγνωρίζει ὡς πρωταρχικὸν στοιχεῖον τὸ ὕδωρ, ὁ δὲ τὸν ἀέρα, ὁ δὲ τὴν χεῖμα ὕλην.

Ὑψηλοτέραν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου ἐνόμισαν οἱ Πυθαγόρειοι ὅτι ἔδιδον ἀναζητοῦντες τὸ πρωταρχικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ ὕλῃ, οὐχὶ ἐν τῇ αἰσθητῇ αὐτῆς συστάσει, ἀλλὰ κατὰ τὰς τυπικὰς αὐτῆς σχέσεις καὶ διαστάσεις. «Ὁ ἀριθμὸς, ἔλεγον, ἐστὶν ἡ οὐσία παντὸς πράγματος οὐδεὶς ὅμως ἀριθμὸς, οὐδεμία ἀρίθμησις ὑπάρχει ἄνευ ἀριθμουμένης ὕλης». Ἐπιδιώκοντες οἱ Πυθαγόρειοι νὰ ὑψωθῶσιν ὑπεράνω τῆς ὕλης προσεκολλῶντο ἅμα πρὸς αὐτήν. Ἐκεῖνοι ὅμως οἵτινες κατώρθωσαν νὰ ὑψωθῶσιν ὑπεράνω τῆς ὕλης ὑπῆρξαν οἱ Ἐλεᾶται.

Ἡ ἀρχικὴ αἰτία τῶν πάντων εἶναι ἀφηρημένη ἀπὸ παντὸς ὕλικου στοιχείου, ἀπὸ πάσης σχέσεως τόπου καὶ χρόνου, ὅλως νοητὴ, δηλ. τὸ καθαρὸν ὄν. Οὕτως ἡ αἰσθητικὴ ἀρχὴ τῶν ὀπαδῶν τῆς Ἴωνικῆς Σχολῆς, ἡ ἀντικατασταθεῖσα διὰ τῆς ποσοτικῆς τῶν Πυθαγορείων ἀντικαθίσταται ἤδη ἀπὸ τῶν Ἐλεατῶν διὰ τῆς νοητικῆς ἀρχῆς.

Ἡ ἀρχὴ τῶν Ἐλεατῶν ἐδημιούργει χάσμα μέγα, διότι δὲν ἐξήγει τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου.

Τὰ πάντα ἐθυσιάζοντο εἰς τὴν νοητὴν ἀρχὴν, τὸ καθαρὸν ὄν.

Ἡ γένεσις καὶ ἡ πρόοδος τῶν δεδομένων ἀπὸ τῆς ἀρχῆς γησίιν τινα, εὐρεσίιν ἀρχῆς. Ὁ Ἡράκλειτος ἀνέλαβε νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο δεχθεὶς ὡς ἀπόλυτον ἀρχὴν αὐτὴν τὴν γένεσιν δηλ. τὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος μετὰ τοῦ μὴ ὄντος. Τὸ οὐσιῶδες δὲ ἐν τοῖς οὐσίιν εἶναι ἡ ἀδιάλειπτος ροή.

Ἡ πρωταρχικὴ ὕλη τῶν Ἰώνων ἀντικαθίσταται διὰ ζωτικῶν πρώτων δυνάμεων. Πρὸς ἐξήγησιν λοιπὸν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ τῆς προόδου τῶν δεδομένων ὁ Ἡράκλειτος ἐδέχθη τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἀδιάλειπτον ροὴν καὶ μεταβολὴν «τὰ πάντα ρεῖ». Ἡ δοθεῖσα λύσις τοῦ Ἡρακλείτου ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀπόπειραν πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων καὶ τῆς κινήσεως αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τοῦ γίγνεσθαι καὶ τῆς ἀδιαλείπτου ροῆς, ἣν ἐξέφρασεν ὁ Ἡράκλειτος ἐστηρίζετο ἐπὶ μόνης τῆς πείρας, ἐτίθετο ὡς νόμος, οὐ ἡ ἀναγκαιότης οὐδόλως ἐξηγεῖτο.

Διατί τὸ πᾶν εὐρίσκεται εἰς ἀδιάλειπτον ροὴν;

Τὸν μηχανικὸν χωρισμὸν τῶν δύο τούτων ἐνεργειῶν ἐπεχείρησεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Ἡ ὕλη κατ'αὐτὸν εἶναι σταθερὸν ὄν, δύνამις δὲ εἶναι ἡ βᾶσις τῆς κινήσεως. Ἀλλ' αἱ κινουῦσαι δυνάμεις ἦσαν κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτοῦ μυθικαὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι παρὰ τοῖς ἀτομισταῖς ἐφάνησαν ὡς ἀκατάληπτος φυσικὴ ἀναγκαιότης.

Οὕτω τὸ γίγνεσθαι κατὰ τὴν μηχανικὴν θεωρίαν περιγράφεται μᾶλλον ἢ ἐξηγεῖται. Εἰς τὴν μεταβολὴν τοῦ γίγνεσθαι οὐδεμία ἐξήγησις καὶ πάλιν ἐδίδετο.

Τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Ἀναξαγόραν νὰ θέσῃ τὸν Νοῦν ὡς τὸν διαμορφωτὴν τοῦ κόσμου, εἰσαγαγὼν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἰδεατοῦ. Ἀλλὰ ὁ διακοσμῶν Νοῦς εἶναι ὁ ἀπὸ μηχανῆς Θεὸς *deus ex machina*, ὁ δι-

δων τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς τὸν κόσμον. Οὕτω, καίτοι ἀνυψωθεὶς ὁ Ἀναξαγόρας εἰς τὴν ὑπαρξιν ἀνωτάτου ὄντος, μένει φυσικὸς ὡς καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ, διότι δὲν ἐξηγεῖ πᾶν τὸ ὑπάρχον ἐκ τῆς ἰδέας, ἀλλὰ καταφεύγει εἰς μηχανικὰς θεωρίας. Ὁ Νοῦς κατ' αὐτὸν δὲν ἔχει ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς φύσεως οὐδὲ παρίσταται, ὡς ἡ ὀργανίζουσα τὸ πᾶν ψυχὴ.

2. Ἐμφάνισις τῆς Σοφιστικῆς. Σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν προτέραν φιλοσοφίαν.

Εἶδομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις ὅτι οἱ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλόσοφοι ἦσαν φυσικοί. Αἱ φιλοσοφικαὶ αὐτῶν θεωρίαι ἐκλόνιζον ἀσυναισθήτως τὰ θεμέλια τῆς θρησκείας καὶ κατέρριπτον ἀξίας παραδεδεγμένας. Ἡ ἀπόδειξις τῶν φυσικῶν αἰτιῶν κατὰ τὰς ἀναλογίας καὶ τοὺς νόμους πολλῶν φαινομένων, ἅτινα πρότερον ἐνομίζοντο ὡς ἄμεσος ἐνέργεια τῆς θείας παντοδυναμίας, ἔφερον τὰς θεωρίας αὐτῶν εἰς φανεράν ἔχθραν πρὸς τὴν θρησκείαν. Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα διὰ τῶν κηρυττομένων διδασκαλιῶν ἤρχισε νὰ ἀμβλύνηται, τὸ ἠθικὸν αἴσθημα ὡσαύτως.

Ἐν τούτοις τὴν μεγίστην κατάπτωσιν ἐμφανίζει ἡ ἐποχὴ τῶν σοφιστῶν. Δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ ὀρίσωμεν, ἂν ἡ ἠθικὴ ἐξαχρείωσις ἦτο συνέπεια τῆς καταστρεπτικῆς ἐπιρροῆς τῶν σοφιστῶν, ἢ ἂν ἡ σοφιστικὴ ἦτο ἀπαύγασμα ἢ κάλλιον εἰπεῖν ἔκφρασις θεωρητικῆ τοῦ πρακτικοῦ βίου καὶ τῶν τάσεων τοῦ τότε κόσμου. Ἐξ ἄλλου, ἵνα εἴμεθα δίκαιοι, ὀφείλομεν νὰ ὀμολογήσωμεν ὅτι οὐδὲν ἐσωτερικὸν ἠθικὸν περιεχόμενον εἶχεν ἡ ἐθνικὴ θρησκεία.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς προηγουμένους φιλοσόφους, οἵτινες ἐπίστευον ὅτι πηγὴ πάσης γνώσεως εἶναι ἡ ἀντικειμενικότης, παρὰ τοῖς σοφισταῖς ἀναφαίνεται νέα ἀρχή, ἡ ὑποκειμενικότης. Τὰ ὄντα δηλ. φαίνονται ὅτι

εἶναι τοιαῦτα, οἷα παρουσιάζονται εἰς τὸν θεατὴν. Γενική ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει. Ἐκαστον μερικὸν πρόσωπον δύναται νὰ ὀρίζη ἀφ'ἑαυτοῦ τί εἶναι ἀληθές, δίκαιον, καλόν. Ὑπερήφανοι οἱ σοφισταὶ διὰ τὴν ἀνακάλυψιν κατέστρεφον τῇ βοήθειᾳ τῆς διαλεκτικῆς πάντας τοὺς ἀντικειμενικοὺς ὄρους. Γνώσις λοιπὸν κατ'αὐτοὺς καθολική δὲν ὑπάρχει.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι φαινομενική. Ἐπειδὴ δὲ τὰ φαινόμενα εἶναι διάφορα παρὰ διαφοροῖς, εἰς ἄλλους μὲν εἶναι ἀληθῆ, εἰς ἄλλους δὲ ψευδῆ.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ διδασκαλία περὶ ρευστότητος τῶν ὄντων τοῦ Ἡρακλείτου, ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ζήνωνος ἡ κατὰ τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων, ὡς καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀναξαγόρου περὶ Νοῦ, ἣτις ἔθετε τὴν σκέψιν ἄνω τῆς ἀντικειμενικότητος, παρεσκεύασαν τὴν θεωρίαν τῶν σοφιστῶν.

Ἡ τεθεῖσα αὕτη ἀρχὴ τῶν σοφιστῶν περὶ τῆς ἀπολύτου σημασίας τοῦ ἐμπειρικοῦ ὑποκειμένου ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον βλέπομεν ὅτι ἐκδηλοῦται ὡς ἀπεριόριστος ἐγωισμὸς καθ'ὅλην τὴν περιοχὴν τοῦ τότε πολιτικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου. Ὁ κοινωνικὸς βίος κατήντησε παλαίστρα παθῶν καὶ ἐγωισμοῦ, αἱ δὲ ἀλλεπάλληλοι ἔριδες, αἱ διασεύσασαι τὰς Ἀθήνας ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀπέσβεσαν πᾶν ἠθικὸν αἴσθημα. Ἐκαστος ἔθετε τὰ προσωπικὰ συμφέροντα ὑπεράνω τῆς πολιτείας καὶ τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐζήτει χάριν τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ὠφελείας τὸ μέτρον τοῦ ποιεῖν ἢ μὴ ποιεῖν τι, τὸ μέτρον τοῦ ἐθέλειν καὶ ἐνεργεῖν.

Ἡ ἐπιρροὴ τῶν ρητορικῶν λόγων ἐπὶ τοῦ πλήθους, ἡ δωροδοκία τῶν ἡγεμόνων καὶ τοῦ πλήθους, ἡ ἀδικία, ἡ πλεονεξία, ἡ πανουργία ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ προμνημονευθέντος κανόνος.

Ἡ πίστις πρὸς τοὺς Θεοὺς ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνθρωπίνη ἐφεύρεσις. Πᾶν τὸ ἄξιον σεβασμοῦ ἐθεωρήθη ἀνθρώπινον καὶ κατὰ συνέπειαν ἕκαστος ἠδύνατο νὰ τὸ μεταβάλῃ.

Αἱ συνήθειαι ἀπέβαλον τὴν δύναμιν των. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐθεωρεῖτο ὡς αὐθαίρετος καταπίεσις.

Τοιαύτας ἀρχὰς εἶχον οἱ σοφισταὶ καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς μορφωθέντες πεπαιδευμένοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

3. Σοφισταί.

Πρῶτος τῶν σοφιστῶν ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως ὑπῆρξεν ὁ ἐξ Ἀβδήρων τῷ 440 π.Χ. ἀκμάσας Πρωταγόρας. Διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθείσης ἀρχῆς, ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς ἐστὶ μέτρον πάντων τῶν ὄντων, ἐδίδασκεν ὅτι διὰ τὸ αἰσθανόμενον πρόσωπον ἀληθές εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ εἰς ἐκάστην στιγμήν αἰσθάνεται. Δὲν ὑπάρχουσι λοιπὸν κατ' αὐτὸν ἀντικειμενικοὶ ὀρισμοὶ καὶ κρίσεις. Προκειμένου περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, αἱ ἀντίθετοι γνῶμαι πρέπει νὰ νομίζωνται ὡς ἀληθεῖς. Περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν μετὰ τοῦ αὐτοῦ δικαίου ὑπὲρ ἢ κατὰ. Οὐδὲν ὑπάρχει καλὸν ἢ κακὸν ἐν τῇ φύσει. Τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν διακρίνεται ὑπὸ τῶν θετικῶν νόμων ἢ κατὰ τὴν ἀμοιβαίαν συμφωνίαν τῶν ἀνθρώπων. Δυνατὸν νὰ στραφῶμεν πρὸς τὸν νόμον καὶ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡς νόμιμον πᾶν ὅ,τι ἐστὶ ἀρεστόν, πᾶν τὸ παρέχον ὠφέλειάν τινά καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχομεν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν νὰ θέσωμεν ὑπ' αὐτόν. Ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας ἐκάστου ἀνθρώπου καὶ τῆς καταστάσεως εἰς ἣν εὐρίσκεται ἐξηρτᾶτο ἡ φύσις τῶν πραγμάτων.

Διὸ ὁ Πρωταγόρας ἐκήρυξε τὴν ἀνάγκην καὶ σπουδαιότητα τῆς ρητορικῆς, δι' ἧς τὸ ἄδικον νὰ παρίσταται ὡς δίκαιον καὶ οὕτω δεόντως νὰ προτιμῶνται τὰ εἰκότα τῶν ἀληθειῶν.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Πρωταγόρα, ὅτι οὐδὲν ὄν ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπάρχει, ἀλλ' ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ἔργον τῆς ὑποκειμενικῆς παραστάσεως, τῆς γνώμης καὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ, προσε-

τέθη ὑπὸ τῶν σοφιστῶν κυρίως εἰς τοὺς νόμους καὶ τὴν ἠθικὴν.

Ἐρειδόμενος ἐπὶ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Ζήνωνος ὁ σύγχρονος τοῦ Σωκράτους σοφιστῆς *Γοργίας* ἀποφαίνεται, ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἢ, ἂν τι ἠδύνατο νὰ ὑπάρχη, τοῦτο εἶναι ἀκατάληπτον, ἀλλὰ καὶ ἂν ἦτο καταληπτόν εἶναι ἀδύνατος ἢ ἐρμηνεῖα αὐτοῦ εἰς ἄλλους. Διὰ τοῦτο τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «*Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ τῆς φύσεως*».

Ἡ ἀλήθεια, ἔλεγεν, εἶναι ἀτομικὴ, δηλ. τὸ δοκοῦν ἐκάστω, καὶ οὐχὶ καθολικὴ. Ὅθεν ἀλήθεια καθ'ἑαυτὴν δὲν ὑπάρχει. Διὰ τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ Γοργίου ἀνατρέπονται πάντες οἱ νόμοι τῆς θρησκείας καὶ τῆς δικαιοσύνης, διότι ὅ,τι δι'ἐμὲ εἶναι ἀληθὲς φαινόμενον δύναται ὑπ'ἄλλου νὰ θεωρῆται ψευδές. Τὸ πολίτευμα εἰς ἐμὲ ἀρέσκει καὶ δέον νὰ στηριχθῆ, εἰς σὲ ὅμως ἀπαρέσκει καὶ πρέπει νὰ καταργηθῆ. Οὕτω σταθεροὶ καὶ κανονικοὶ νόμοι δὲν δύνανται νὰ στηριχθῶσι. Νόμος δικαίου, ἵνα ἐμποδίσῃ τὸ ἀδικον, δὲν ὑπάρχει καὶ ἐκ τούτου τὸ δικαίον τοῦ ἰσχυροτέρου ἐμφανίζεται ὡς νόμος. Τοὺς νόμους οἱ ἄνωτέρω σοφισταὶ δὲν θεωροῦσιν ὡς σπουδαῖόν τι, ἐφ'ὅσον μεταβάλλονται. Εἶναι ὅμως οὗτοι τύραννοι ὡς παρὰ φύσιν παραβιάζοντές τι.

Ὡς ἐπινόησιν τῶν πανούργων πολιτικῶν ἀνθρώπων παρέστησεν ἐν στίχοις τὴν εἰς τοὺς Θεοὺς πίστιν ὁ *Κριτίας* ὁ σπουδαιότατος τῶν τριάκοντα τυράννων διὰ τὴν σκληρότητα. Διὰ τῶν βροντῶν καὶ ἀστραπῶν καταπλήσσονται οἱ ἄνθρωποι καὶ ἀποδίδουσι τὰ τελούμενα εἰς τὸν Θεόν.

Ὁ Κριτίας καὶ οἱ μετέπειτα σοφισταὶ ἐχώρησαν μετὰ τόλμης ὑπερβολικῆς πέραν τοῦ Γοργίου καὶ Πρωταγόρου καταστρέψαντες τὴν πατρῶαν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν.

Ὅλως διάφορος μεταξὺ τῶν σοφιστῶν παρουσιάζεται ἡμῖν ὁ Ἰππίας ἐξ Ἡλείας, διακρινόμενος

διά τε τὴν πολυμάθειαν καὶ τὸν σταθερὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα καὶ ὁ Πρόδικος, περὶ οὗ ὁμιλοῦσι μετὰ σεβασμοῦ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦσαν γνωσταὶ αἱ πρακτικαὶ αὐτοῦ διδασκαλίαι περὶ ἐκλογῆς τοῦ τύπου τῆς ζωῆς, περὶ ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν, περὶ ζωῆς καὶ θανάτου. Καίτοι στερεῖται ὁ σοφιστὴς οὗτος τῆς ὑψηλῆς ἠθικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἀρχῆς τοῦ Σωκράτους, ἐν τούτοις διακρίνει αὐτὸν καθαρὸν ἠθικὸν αἴσθημα καὶ λεπτὴ περὶ τοῦ βίου θεωρία.

Οἱ μετὰ ταῦτα σοφισταί, ὡς σημειοῦνται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν Εὐθυδήμῳ, κατέρχονται μέχρι τῆς κοινῆς φλυαρίας καὶ τῆς ἐπονειδίστου αἰσχροκερδεΐας. Ἐκ τῶν διαλεκτικῶν αὐτῶν προέκυψαν οἱ παραλογισμοὶ καὶ τὰ σοφίσματα.

Ἐκ τούτων σημειοῦμεν τὸν *Καλλικλῆν*, ὅστις ἔλεγε ὅτι εἶναι δίκαιον νὰ ἄρχωσι τῶν κρείττωνων οἱ χείρονες. Τὸ ἀδικεῖν καὶ αὐτὸ εἶναι δίκαιον καὶ ἀπόδειξις τῆς ἰσχύος τοῦ ἀτόμου. Τὸ ἀδικεῖσθαι φύσει αἰσχρόν. Οἱ νόμοι ἐτέθησαν ὑπὸ τῶν ἀσθενῶν πρὸς ἐκφόβισιν τῶν ἰσχυροτέρων. Οἱ ἀφορῶντες τὸ δίκαιον, τὴν ἰσότητα καὶ τὸ καλὸν νόμοι εἶναι τεχνάσματα τῶν ἀνθρώπων. Καταπατούμενοι δὲ ἀναδεικνύουσι τινά.

Κατὰ τὸν *Λυκόφρονα* ἡ εὐγένεια εἶναι ἀπλοῦν φάσμα, κατὰ δὲ τὸν *Ξενιάδην* τὰ πάντα εἶναι ψευδῆ καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὰ πάντα γίγνεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἡ ἠθικὴ τοῦ Σωκράτους.

Ἐκ τῆς ἀρνήσεως τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως, ἥς τὰς βάσεις ἔθηκαν ὁ Πρωταγόρας, Γοργίας καὶ Πρόδικος ἐξεπήγασεν ὀλεθρία τῷ ὄντι κατάστασις, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῆς νεωτέρας γενεᾶς τῶν σοφιστῶν, ὧν ἡ πρόοδος

συνίστατο οὐ μόνον ἐν τῇ ὑπερθεματίσει ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν ὀλεθρίων τούτων διδαγμάτων εἰς τὸν βίον. Οὕτω διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἤρθησαν πλέον αἱ βάσεις, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ἡ θρησκεία, ἡ ἔθνικὴ συνείδησις καὶ ἡ χρηστοθήθεια. Τὰ ἤθη διὰ τῆς διδασκαλίας ἐκείνης, ἧτις τὰ πάντα ἐκήρυξεν ὡς φαινόμενα καὶ οὐδὲν βέβαιον καὶ ἀληθές, ἐφθάρησαν ἐντελῶς.

Ἡ δικαιοσύνη, χαρακτηρισθεῖσα ὡς ἐπινόημα ἀρχαίων δικαστῶν καὶ νομοθετῶν πρὸς συγκράτησιν καὶ καταστολὴν τῆς ὀρμῆς τοῦ πλήθους, ἐτραυματίσθη θανάσιμῶς.

Ἡ διαδιδομένη ὁσημέραι διδασκαλία, ὅτι οἱ νόμοι ἐποιήθησαν ὑπὸ τῶν ἀδυνάτων ἀνθρώπων ὑπὲρ τῆς ἀσφαλείας των, ὅτι ἡ φύσις ἐνομοθέτησε τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου, ὅτι ὁ ὑποτάσσων τὸν ἀσθενῆ ἰσχυρὸς πράττει κατὰ τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως δοθὲν δικαίωμα, πάντα ταῦτα ἤσκησαν ὀλεθριωτάτην ἐπίδρασιν καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνατροπὴν ἑνὸς θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ βίου.

Ἐκεῖνος ὅστις ἀνεστύλωσε τὸ δυνατὸν τῆς γνώσεως καὶ ἐπειράθη νὰ ἀνορθώσῃ τὸν θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν βίον ἐπὶ βάσεων ὅμως στερεῶν ὑπῆρξεν ὁ μέγας τῆς ἀρχαιότητος φιλόσοφος *Σωκράτης*. Οὗτος πρῶτος ἔστρεψε τὴν προσοχὴν τῶν φιλοσόφων ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῆς φύσεως εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου. «Οὐδὲ γὰρ περὶ τῆς τῶν πάντων φύσεως ἤπερ τῶν ἄλλων οἱ πλεῖστοι διελέγετο σκοπῶν, ὅπως ὁ καλούμενος ὑπὸ τῶν σοφιστῶν κόσμος ἔφυ, καὶ τίσιν ἀνάγκαις ἕκαστα γίνεταί τῶν οὐρανίων, ἀλλὰ καὶ τοὺς φροντίζοντας τὰ τοιαῦτα μωραίνοντας ἀπεδείκνυε Περὶ μὲν οὖν τῶν ταῦτα πραγματευομένων τοιαῦτα ἔλεγεν· αὐτὸς δὲ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀεὶ διελέγετο σκοπῶν, τί εὐσεβές, τί ἀσεβές, τί καλόν, τί αἰσχρόν, τί δίκαιον, τί ἄδικον, τί σωφροσύνη, τί μανία, τί ἀνδρεία, τί δειλία, τί πόλις, τί πολιτικός, τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, τί ἀρχικὸς ἀνθρώπων, καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ἃ τοὺς μὲν

είδότας ἤγεϊτο καλοὺς κάγαθοὺς εἶναι, τοὺς δὲ ἀγνοοῦντας ἀνδραποδώδεις ἂν δικαίως κεκληῖσθαι» (Ζενοφ. ἀπομν. Βιβλ. Ι Κεφ. Ι, 12—16).

«Γνωῖθι σαυτόν». Ἴδου τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀπησχόλησε τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ ἔρευναν μέχρι τοιοῦτου σημείου, ὥστε πᾶσαν ἄλλην γνωσιν νὰ θεωρῆ μηδαμινὴν καὶ μετὰ τινος καυχήσεως νὰ ἐκφέρῃ τὸ «ἐν οἶδα, ὅτι οὐδὲν οἶδα» δεικνύων οὕτως ὅτι ἦτο ἀνώτερος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων κατὰ τὴν σοφίαν, διότι ἀνεγνώριζε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀγνοίαν.

Καίτοι δὲ ἐγνώριζε καλῶς τὰ γεωμετρικὰ καὶ ἀστρονομικὰ ζητήματα, ὡς καὶ τὴν φύσιν καὶ τὰς λοιπὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας, δὲν ἠσχολεῖτο ὅμως περὶ αὐτῶν, εἰ μὴ ἐφ' ὅσον εἶχον σχέσιν πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ τὸν Σωκράτην Ἄρετὴ εἶναι ἡ γνωσιν. “Ὅταν ὁ ἄνθρωπος, ἔλεγεν, ἀφορμᾶται ἐκ τῆς ὀρθῆς γνώσεως θὰ πράξῃ καὶ ὀρθῶς. Ἐκ τῆς ὀρθῆς ἢ μὴ ὀρθῆς γνώσεως ἐξαρτᾶται ἡ ὀρθὴ ἢ μὴ πράξις τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ παρίσταται πρὸς τοῦτο ἀνάγκη ἀσκήσεως. Τὸ ὀρθῶς πράττειν εἶναι ὠφέλιμον εἰς τὸν ἄνθρωπον, διότι τὸ ἐσφαλμένως πράττειν βλάπτει τοὺς πράττοντας. Οὐδεὶς δὲ γινώσκων τὸ ὀρθὸν θὰ προτιμήσῃ νὰ πράξῃ τὸ ἐσφαλμένον, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ βλάβῃ ἑαυτόν. Ἐπομένως οὐδεὶς ἐκὼν κακός. Οἱ πράττοντες κακὸν πράττουσι αὐτὸ ἐξ ἀγνοίας. Τούτου ἔνεκα ἔχει ἀνάγκην ἀποκτήσεως γνώσεως ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου. Εἶδομεν ὅτι ἡ ἀρετὴ κατὰ τὸν Σωκράτην εἶναι γνωσιν. Ἀλλὰ τίνος γνωσιν; Γνωσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀγαθὸν δὲ ἐθεώρει τὸ ὠφέλιμον, διότι, ἔλεγεν, οὐδὲν ἀγαθὸν δύναται νὰ εἶναι μὴ ὠφέλιμον. Διὰ παραδειγμάτων δὲ ἐνίσχυσε τὴν ιδέαν ταύτην. Ὁ πλοῦτος λ.χ. εἶναι ἀγαθόν, διότι βοηθεῖ εἰς τὸν βίον κτλ.

Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Σωκράτους δὲν εἶναι ἀπλῶς εὐδαιμονική, ἀλλὰ προχωρεῖ πέραν τῆς εὐδαιμονιστικῆς

θεωρίας, διότι ἀναγνωρίζει ἐν μέγα καὶ ἀνώτατον ἀγαθόν, τὴν βελτίωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ψυχῆς, ἣτις εἶναι καὶ τὸ τιμιώτερον ὄν. Πάντα τᾶλλα ἀγαθὰ σκοπὸν ἔχουσι τὴν βελτίωσιν τῆς ψυχῆς. Πολλαὶ δὲ ὁδοὶ ὑπάρχουσι πρὸς βελτίωσιν τῆς ψυχῆς. Κοινωνία στενή, φιλία, εὐρυτέρα οἰκογένεια, ἑταιρεῖαι καὶ μία γενικωτάτη πολιτεῖς.

Ἡ πρὸς βελτίωσιν τῆς ψυχῆς ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου συντελεῖται διὰ τῆς ἐγκρατείας, ἣτις μετὰ τῆς σωφροσύνης ἀποτελεῖ τὴν κρηπίδα πάσης ἀρετῆς¹. Ἐκτὸς τῆς ἐγκρατείας συντελεῖ πρὸς βελτίωσιν τῆς ψυχῆς καὶ ἡ πολιτεία. Αὕτη εἶναι ὁ τελειότατος καὶ περιεκτικώτατος κοινωνικὸς θεσμὸς ὁ περιλαμβάνων πάντα τὰ κοινωνικὰ θέσμια. Διὰ τοῦτο ὁ πολιτικὸς ἔχει μεγάλην ἀποστολὴν καὶ δέον νὰ ἔχη μεγίστην μόρφωσιν καὶ παιδείαν. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὀρμώμενος ὁ Σωκράτης προέτρεπε τοὺς ἀγαθοὺς ἅμα καὶ ἱκανοὺς νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ πολιτικά, ἀπέτρεπε δὲ τοὺς κακοὺς νὰ πολιτεύωνται². Ἐπειδὴ δὲ ἐπίστευεν ὅτι ἐκ τῆς πολιτείας ἐξαρτᾶται ἡ εὐδαιμονία τῶν πολιτῶν, ἠθέλε τοὺς πολιτικούς ἐπιστήμονας. «Τότε ἡ κοινωνία εὐδαιμονεῖ (κατὰ τὸν Σωκράτην), ὅταν οἱ βασιλεῖς φιλοσοφήσωσιν ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν». Οὕτω μεγάλως ἐσπούδαζεν ὁ Σωκράτης ἵνα τῶν πολιτῶν οἱ ἐπαῖοντες ἀρχωσι τῆς πολιτείας. Τούτου ἕνεκα συνίστα εἰς τοὺς πολιτικούς, ἵνα προπαρασκευάζωνται καὶ ἀποβῶσιν ἄξιοι τῆς διοικήσεως αὐτῶν. Ἡ δὲ προπαρασκευὴ αὐτῶν πρωτίστως ἔδει νὰ στρέφεται εἰς τὴν βελτίωσιν ἑαυτῶν, ἐξ ἧς δύνανται οὗτοι νὰ ἀπεκδέχωνται καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἄλλων.

Ἐπιμελιωτάτη διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ψυχῆς θεωρεῖται κατὰ Σωκράτην καὶ ἡ φιλία καὶ δὴ μεταξύ ἀδελφῶν ὅ,τι πάντα τὰ μέλη τοῦ σώματος καὶ τὰ ἄλλα πράγματα

1. Ξενοφ. Απομν. Βιβλ. I, κεφ. 5, 1—5.

2. Ξενοφ. Ἀπομν. Βιβλ. III κεφ. 9, 10—13.

ἀδυνατοῦσι νὰ πράξωσιν οἱ φίλοι ἐξαρκοῦσιν εἰς ταῦτα¹. Ἡ φιλία εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι μικρὰ κοινωνία, ἧς εὐρυτέρα εἶναι ἡ οἰκογένεια, ἐν ἧ ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ συνέρχονται καὶ ἀμοιβαίως δρῶσιν. Ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ τὴν αὐτὴν λογικὴν ἀξίαν ἔχουσι πλήν τῆς σωματικῆς ρώμης.

Ὁ Σωκράτης ἐτόμα μεγάλως καὶ τὴν ἐργασίαν, ἔχων ὡς ἀρχὴν τὸ «ἔργον οὐδὲν ὄνειδος ἀεργίῃ δέ τ' ὄνειδος» τοῦ Ἡσιόδου. Δέον κατ' αὐτὸν πάντες νὰ ἐργάζωνται, νὰ τιμᾶται πᾶσα ἀπεργαζομένη ἀγαθὰ ἐργασία² καὶ νὰ μὴ ὄνειδίζεται, διότι ἡ ἐργασία ἐξυπηρετεῖ τὸ κοινὸν τῶν πολιτῶν συμφέρον.

Ἀντιφρονῶν πρὸς τοὺς σοφιστὰς ἐδίδασκεν, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ ἐκπηγάζουσα ἐκ τῆς καθαρᾶς γνώσεως, ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ σκοποῦ, τῶν μέσων καὶ τῶν συμφωνιῶν ἐκάστης ἐνεργείας. Ὁ γινώσκων τὸ ἀγαθὸν δὲν δύναται νὰ μὴ πράττῃ αὐτό. Οὐδεὶς λοιπὸν ἐκ προθέσεως κακός. Οὐδένα, ἐτόνιζεν, ὁ ἄνθρωπος δέον νὰ ἀδικῇ. Τὸ ἀδικεῖν καὶ ἀνταδικεῖν ἐπίστευεν ὅτι δὲν ἦσαν ἠθικῶς ἐπιτετραμμένα. «Οὐδαμῶς δεῖ ἀδικεῖν, οὐδ' ἀδικούμενον ἀνταδικεῖν. (Πλατ. Κρίτων).

Ὁ Σωκράτης ἐφρόνει ὅτι τὰ πάντα ἐγένοντο πρὸς τὸ καλὸν τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τινος δυνάμεως, ἣν φρόνησιν καλεῖ συνέχουσιν τὰ πάντα ἁρμονικῶς· συνεβίβαζε δὲ τὴν πολυθεΐαν καὶ μονοθεΐαν, διότι ἐφρόνει, ὅτι ἐκ τῆς ἐνότητος τῆς ἐν τῷ κόσμῳ, ἣν συνελάμβανεν ἐκ τοῦ ἐνιαίου σκοποῦ τῆς δημιουργίας, ἦγετο εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἐνὸς Θεοῦ. Οἱ λοιποὶ Θεοί, ἔλεγεν, εἶναι αἱ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ ἐκφάνσεις τῆς μιᾶς φρονήσεως τῆς ἀνὰ τὸν κόσμον. Ὁ Θεός, ἔλεγε, προνοεῖ περὶ πάντων καὶ τῶν

1. Ξενοφ. Ἀπομν. Βιβλ. II κεφ. 3, 1-19. καὶ κεφ. 4, 1-7
2. Ξεν. Ἀπομ. Βιβλ. I, 2, 56 καὶ 57.

ἐλαχίστων ἀκόμη. ¹ Εἰς τὸν ἄνθρωπον παρέσχεν ὅλα τὰ ἀναγκαῖα. Τὸν ἄνθρωπον ἀναγνωρίζει ὁ Σωκράτης ὡς τὸ ἄριστον τῶν δημιουργημάτων, κινεῖ δὲ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἢ κατασκευὴ ἑκάστου μέλους τοῦ σώματος αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος ὡς περιορισμένος ὑπόκειται καὶ εἰς σφάλματα, συγκρατεῖ αὐτὸν ἀπὸ τῆς πτώσεως ὁ Θεὸς καὶ βοηθεῖ αὐτὸν διὰ μαντειῶν, χρησμοδιῶν καὶ οἰωνῶν καὶ δι' ἐσωτερικῶν ἀποκαλύψεων ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν. Τὰ πάντα ὅμως δὲν πρέπει ν' ἀναμένωμεν ἐκ τοῦ Θεοῦ. Διότι ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς τὸν νοῦν ἀξιῶν νὰ κάμνωμεν χρῆσιν αὐτοῦ. Οὕτως εἰς τὰ μαντεῖα «περὶ τῶν ἀδήλων ὅπως ἀποβήσοιτο μαντευσομένους ἔπεμπεν, εἰ ποιετέα», οὐχὶ δὲ περὶ ἐκείνων, ἅτινα ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ εἰκάσῃ.²

Παρὰ τοῦ Θεοῦ δέον νὰ ζητῶμεν τὸ ὠφέλιμον, διότι ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ ζητῶμεν οὐχὶ τὸ ἄριστον, ἀλλὰ τὸ κατὰ τὸ δοκοῦν εἰς ἡμᾶς ἄριστον.

Ὁ Σωκράτης ἐξαρτήσας τὰ πάντα ἐκ τῆς γνώσεως, ἦν ὠνόμαζεν ἀρετὴν, ἐγένετο κῆρυξ ὄχι ἀπλῶν ἀποφθεγμάτων, ἀλλ' Ἰδρυτὴς τῶν βάσεων τῆς ἐπιστημονικῆς ἠθικῆς. Ἡ τελεολογικὴ αὐτοῦ θεωρία περὶ τοῦ κόσμου, καθ' ἣν ὁ κόσμος ἐγένετο πρὸς τι τέλος ἢ σκοπὸν ἰσχύει καὶ σήμερον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Αἱ Σωκρατικαὶ Σχολαί.

Ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας τοῦ Σωκράτους ἐξεπήγασαν δύο σχολαί. Α) Ἡ ἀτελής φιλοσοφικὴ σχολή (Μεγαρικὴ-Κυνικὴ-Κυρηναϊκὴ) καὶ Β) Ἡ τοῦ Πλάτωνος ἣν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν κυρίως Σωκρατικὴν σχολήν.¹

1. Ξεν. ἀπομ. Βιβλ. Ι κεφ. 4, 2—19.

2. Ξεν. Ἀπομ. Βιβλ. Ι, 1, 6.

Αί πρώται περιλαμβάνουσι τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους, ὁ δὲ Πλάτων μετὰ τῆς ἠθικῆς παρέλαβε καὶ ἀνέπτυξεν ὅλον τὸ φιλοσοφικὸν (θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν μέρος) σύστημα τοῦ Σωκράτους καὶ τὸ καλολογικὸν αὐτοῦ σύστημα.

Ἄτελεῖς Σχολαί.

1. **Κυνικὴ σχολή.** Ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς ταύτης ὑπήρξεν ὁ Ἀντισθένης, ὅστις ἐν Κυνοσάργει ἱδρυσεν γυμνάσιον διὰ τοὺς νόθους παῖδας, ἐν οἷς καὶ οὗτος συνηριθμεῖτο. Ἐκ τῆς ὀνομασίας τοῦ Γυμνασίου κατ' ἄλλους δὲ ἐκ τῆς διαίτης αὐτοῦ οἱ ὄπαδοὶ τούτου ὠνομάσθησαν κυνικοί.

Ἡ ἀρετὴ κατὰ τὸν Ἀντισθένην εἶναι γνῶσις, σοφία. Ὁ ἐνάρετος εἶναι σοφός, ὁ δὲ μὴ ἐνάρετος ἄσοφος. Συνίσταται δὲ ἡ ἀρετὴ εἰς τὴν ἀποφυγὴν τοῦ κακοῦ, δηλ. τῶν εὐαρέστων καὶ τῶν παθῶν, ἅτινα προσκολλῶσιν ἡμᾶς εἰς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀπολαύσεις. Μόνον αὕτη ἀρκεῖ διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου συνδυαζομένη μάλιστα ὄχι μετὰ τῆς διαλεκτικῆς δεινότητος, ἀλλὰ τῆς Σωκρατικῆς.

Ὁ ἄνθρωπος ἀπαλλασσόμενος τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ καὶ ὀλιγωρῶν πρὸς τὰ ἄλλα πνευματικὰ ἀγαθὰ, ἀποβαίνει ἰδεωδῶς ἐνάρετος.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη κατέστησε τοὺς Κυνικοὺς ἀδιαφόρους πρὸς τὸν γάμον, τὸν οἰκογενειακὸν καὶ πολιτικὸν βίον, πρὸς τὰς ἀπολαύσεις καὶ τὰς τιμὰς.

Οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Ἀντισθένους ἔδειξαν μεγαλυτέραν τοῦ διδασκάλου των περιφρόνησιν καὶ εἰς τὰ ἄλλα τῆς ζωῆς ἀγαθὰ. Ἀναφέρομεν ἐκ τούτων τὸν ἐκ Σινώπης μαθητὴν αὐτοῦ Διογένην γνωστὸν ἐκ τῶν ἀνεκδότων καὶ τῶν σαρκασμῶν του. Οἱ Κυνικοὶ ἐθεώρουν πάντας ἴσους κατὰ τὴν λογικὴν ἀξίαν καὶ τὴν φύσιν, διὰ τοῦτο ὁ κόσμος ἔδει νὰ ἀποτελῇ μίαν κοινὴν πολιτείαν ἄνευ ἀρχόντων

καὶ ἀρχομένων ὀδηγούμενος ὡς ἀγέλη ἀπὸ τὸν λόγον, δηλ. τὸν νόμον.

Πιστεύοντες ὅτι ἡ πολυτέλεια καὶ τὰ ἄλλα τοῦ βίου ἀγαθὰ ὀδηγοῦν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν δυστυχίαν, ἐζήτησαν νὰ τρέψωσι τοῦτον εἰς τὸν φυσικὸν βίον ὄχι μόνον διὰ τῆς διδασκαλίας των ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός των. Τούτου ἕνεκα ἔστεροῦντο πάντων τῶν ἀγαθῶν, ὑπεβάλλοντο δὲ ἐπίτηδες εἰς κακουχίας καὶ στερήσεις. Μὴ ἔχοντες δὲ σχολεῖα εἰσῆρχοντο αὐτόκλητοι εἰς τὰς οἰκίας καὶ ἐδίδασκον.

2. Κυρηναϊκὴ σχολή. Ἀντιπρόσωπος τῆς σχολῆς ταύτης ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Κυρήνης μαθητὴς τοῦ Σωκράτους Ἄριστιππος. Οὗτος ἔζησεν ἔκλυτον καὶ ἀκόλαστον βίον διατελῶν εἰς σχέσεις μετὰ ἐταιρῶν καὶ τυράννων καὶ μὴ μετέχων τῶν κοινῶν, ὅπως μὴ ἐξαρτᾶται ὑπ' οὐδενός, διετήρησεν ὅμως συνάφειάν τινα πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους. Κατὰ τὸν Ἄριστιππον ὕψιστος σκοπὸς τοῦ βίου εἶναι ἡ ἡδονή. Μερικὴ ὅμως, στιγμιαία ἡδονή, ἡ σωματικὴ. Ἐνώπιον τῆς ἡδονῆς ταύτης οὐδεμίαν σημασίαν ἔχουσι πᾶσαι αἱ ἠθικαὶ ὑποχρεώσεις. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν δέον νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν καθ' ἑκάστην στιγμὴν ἡδονήν, διότι ἡ μὲν τοῦ παρελθόντος δὲν ὑφίσταται, ἡ δὲ τοῦ μέλλοντος εἶναι ἀβεβαία.

Ἄλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη μετερρυθμίσθη ὑπὸ τῶν μαθητῶν του, οἵτινες παρέλαβον καὶ τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν τοῦ μέλλοντος ἡδονήν.

3. Μεγαρικὴ σχολή. Τὸ κύριον γνώρισμα τῆς σχολῆς ταύτης ὡς καὶ ὄλων τῶν ἀτελῶν ὀπαδῶν τοῦ Σωκράτους εἶναι ἡ ἔνωσις τῆς διαλεκτικῆς μετὰ τῆς ἠθικῆς. Ἄλλ' ἡ διαφορὰ ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι θυσιάζεται ἡ ἠθικὴ εἰς τὴν διαλεκτικὴν, παρ' ἄλλοις δὲ ἡ διαλεκτικὴ εἰς τὴν ἠθικὴν.

Κατὰ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον εἶναι μόνον τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν. Τοῦτο εἶναι ὁ πραγματικὸς θεός. Τοῦτο μόνον ὑπάρχει.

Εἶναι δὲ ὄχι αἰσθητόν, ἀλλὰ νοητόν, ἀλήθεια, νοῦς. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα ὄντα, μεταβλητά, διαιρετὰ ἢ καὶ ἐναντία τοῦ ἀγαθοῦ, ἔχουν μόνον φαινομενικὴν ὕπαρξιν.

Ἡ Μεγαρική σχολή ἀποτελεῖ μετάβασιν πρὸς τὸν σκεπτικισμόν, ἐνῶ ἡ Κυνική ἄγει πρὸς τὸν Στωικισμόν, ἡ δὲ Κυρηναϊκή πρὸς τὸν ἡδονισμόν, δηλ. τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐπικούρου. Ἡ Μεγαρική σχολή ἀσχολουμένη ἰδίᾳ εἰς τὴν λογικὴν καὶ διαλεκτικὴν ἐκλήθη σχολή ἐριστική.

Ἡ Ἠθικὴ παρὰ Πλάτωνι.

Ἡ Ἠθικὴ παρὰ Πλάτωνι ὄχι μόνον ἀποτελεῖ οὐσιῶδες καὶ ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ ὅλου φιλοσοφικοῦ του συστήματος, ἀλλὰ βασίμως θὰ ἡδύνατό τις νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι αὕτη δίδει τὴν ὅλην χροιάν καὶ συνθέτει τὸν πυρῆνα τοῦ Πλατωνικοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος. Τὸ σύστημα τοῦτο θὰ ἡδύνατο νὰ χαρακτηρισθῆ κατὰ βάθος σύστημα ἠθικόν. Ὅτι εἶναι ἀληθὴς ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος ἀποδεικνύει ἡ σχέσις, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ Ἠθικὴ τοῦ Πλάτωνος ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν πολιτείαν του καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν περὶ Ἰδεῶν θεωρίαν του.

Κατὰ τὴν ψυχολογίαν τοῦ Πλάτωνος, τῆς ψυχῆς ἡ θεμελιώδης λειτουργία εἶναι ἡ γνωστική· νὰ γνωρίσῃ τὸ ὑψίστον ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν κρηπίδα εἰς τὸ σύστημα τῶν Ἰδεῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀντικείμενον ἠθικῆς ἐπιδιώξεως.

Διότι ἡ Ἀρετὴ, ὁ ἄμεσος σκοπὸς τῆς Ἠθικῆς, κύριον καὶ θεμελιῶδες γνώρισμα ἔχει τὴν σοφίαν, τὴν γνῶσιν δηλ. τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ. Ἡ δὲ Πολιτεία, τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβάνεται ὡς ὠργανωμένην συμφώνως πρὸς τὰς ψυχολογικὰς καὶ ἠθικὰς ἀρχὰς κοινωνίαν, εἶναι ὁ τόπος ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἀσκεῖται ἡ ἀρετὴ.

Σκοπὸς τελικὸς τῆς Ἠθικῆς, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ζωὴν του. Σκο-

πὸς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς εἶναι ν'ἀποκτήσῃ τὴν εὐδαιμονίαν, ἢ ὅποια διὰ τοῦτο ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἄνθρωπον τὸ ὑψιστον ἀγαθόν. Σκοπὸς λοιπὸν τῆς ἠθικῆς εἶναι νὰ βοηθήσῃ τὸν ἄνθρωπον ν'ἀποκτήσῃ τὸ ὑψιστον ἀγαθόν, τὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου νοεῖται ὑπὸ διπλῆν ἔννοιαν, ὡς εὐδαιμονία ὑλική, σωματική, καὶ ὡς εὐδαιμονία πνευματική. Ἡ ὑλική εὐδαιμονία ἱκανοποιεῖ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σωματικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἢ δὲ πνευματική τὰς ἀπαιτήσεις τῆς πνευματικῆς ὑποστάσεώς του. Ἡ ἀληθινὴ εὐδαιμονία εἶναι ἢ πνευματική, ὅπου ἢ ψυχὴ εἶναι ἀνωτέρα τοῦ σώματος. «Φίληβος μὲν τοίνυν ἀγαθὸν εἶναι φησὶ τὸ χαίρειν πᾶσι ζώοις, καὶ τὴν ἡδονὴν καὶ τέρψιν καὶ ὅσα τοῦ γένους τούτου ἐστὶ σύμφωνα· τὸ δὲ παρ'ἡμῶν ἀμφισβήτημά ἐστι μὴ ταῦτα, ἀλλὰ τὸ φρονεῖν καὶ τὸ νοεῖν καὶ τὸ μεμνησθαι καὶ τὰ τούτων αὐτῶν συγγενῆ, δόξαν τε ὀρθὴν καὶ ἀληθεῖς λογισμούς, τῆς γε ἡδονῆς ἀμείνω καὶ λῶω γίγνεσθαι ζύμπασιν, ὅσαπερ αὐτῶν δυνατὰ μεταβαλεῖν· δυνατοῖς δὲ μετασχεῖν ἐσθλότατον εἶναι πᾶσι τοῖς οὐσί τε καὶ ἐσομένοις» (Φίληβος Κεφ. Α). «Ἐγὼ γὰρ δὴ οἶμαι, καὶ ἐμὲ καὶ σὲ καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τὸ ἀδικεῖν τοῦ ἀδικεῖσθαι κάκιον ἢ γεῖσθαι καὶ τὸ μὴ διδόναι δίκην τοῦ διδόναι» (Γοργίας 474 Β).

Ὁ ἄνθρωπος ὅστις ζητεῖ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ σώματος, τὸ ὅποῖον εἶναι εἰρκτὴ τῆς ψυχῆς, ἔρχεται εἰς δυσαρμονίαν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀθανάτου ψυχῆς του. Ἡ δυσαρμονία αὕτη εἶναι ἠθικὴ νόσος, τῆς ὅποιας ἐπακόλουθον εἶναι ἢ τιμωρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον καὶ εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν. Ἀντιθέτως ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὅποῖος ἐπιδιώκει τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἀθανάτου ψυχῆς, ἔχει ἠθικὸν κάλλος καὶ ψυχικὴν υἱείαν, ἅτινα εἶναι ἢ ἐπακολουθοῦσα

ἀμοιβή. Ἡ ἀμοιβή αὕτη σημαίνει τὴν ἑξομοίωσιν μὲ τὸν Θεὸν κατὰ τὴν μεταθανάτιον ζωὴν, ἔστω καὶ ἂν κατὰ τὴν ἐνταῦθα ζωὴν περιφρονῆται καὶ παραγκωνίζεται ὁ ἄνθρωπος αὐτός.

Αἱ ἰδέαι αὗται τοῦ Πλάτωνος δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὅτι εἰσάγουν τὸν ἄσκητισμὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν. Δὲν καταδικάζει ἀπολύτως τὴν ἱκανοποίησιν τῶν σωματικῶν ἀπαιτήσεων, διότι φρονεῖ ὅτι οὔτε ἡ ἡδονὴ οὔτε ἡ σοφία μόνη καθ'ἑαυτὴν εἶναι τὸ ἀγαθόν (Φίληβος 20). Τὸ ἐπιδιωκτέον ἀγαθὸν δὲν εἶναι βίος πλήρης ἡδονῆς χωρὶς φρόνησιν καὶ σοφίαν, οὔτε βίος μετὰ σοφίας καὶ φρονήσεως ἄνευ ἡδονῆς. Τέλεια βίος εἶναι ὁ μικτός, ὁ κεκραμένος μετὰ σοφίας καὶ ἡδονῆς. Ἡ ἡδονὴ πρέπει νὰ ἐλέγχεται ὑπὸ τῆς σοφίας. Κάλλιστος βίος εἶναι ἐκεῖνος, καθ'ὃν αἱ σωματικαὶ ὀρμαὶ ὑπακούουν καὶ πειθαρχοῦν εἰς τὸν λόγον.

Διὰ τὴν εὕρεσιν καὶ ἄσκησιν τῆς εὐδαιμονίας μέσον εἶναι ἡ ἀρετὴ, ἣτις συνίσταται εἰς τὴν ἀρμονικὴν σύνθεσιν τῶν συνιστῶντων αὐτὴν μορίων. Ταῦτα εἶναι ἡ σοφία, ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ἐκαστὸν μῶριον τῆς ἀρετῆς προσφέρει ἰδίαν ἐξυπηρέτησιν εἰς τὴν ἐνάσκησιν τῆς καὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ, τῆς εὐδαιμονίας.

Ἡ σοφία προσφέρει τὴν ἀληθῆ γνῶσιν. Ἐντεῦθεν λαμβάνει ἀφετηρίαν ὁ Πλάτων εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ συστήματος τῶν Ἰδεῶν, τὸ ὁποῖον δίδει τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τοῦ ὄντος καὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου. Ἡ ἀνδρεία εἶναι τὸ μῶριον τῆς ἀρετῆς, τὸ ὁποῖον ἐνισχύει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς γνωσθείσης ἀληθείας. Ἡ σωφροσύνη καθορίζει τὸ ὀρθὸν μέτρον εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ δικαιοσύνη ρυθμίζει τὴν ὀρθὴν καὶ δικαίαν σχέσιν τῶν ἄλλων μορίων τῆς ἀρετῆς. Τῶν μορίων τούτων τῆς ἀρετῆς σπουδαιότατον εἶναι ἡ σοφία, διότι ἄνευ αὐτῆς δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ λειτουργήσουν ἐπὶ φελαῶς

τὰ ἄλλα μόρια τῆς ἀρετῆς, ἔστερημένα τῆς ἀληθοῦς γνώσεως. Ὡδηγημένος ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν ἀρετὴν, πράττει ὅ,τι ἡ λογικὴ του ψυχὴ ὑπαγορεύει καὶ ἀποκτᾷ τὴν εὐδαιμονίαν, τὸ ὑψιστον ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἔξομοίωσις του μὲ τὸν Θεόν.

Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν εἶναι ἀσκήσις τῆς ἀρετῆς πρὸς ἀποκτησιν τῆς εὐδαιμονίας. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σπουδαιότερον μόριον τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ σοφία, κατὰ συνέπειαν ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ, καθ' ὅσον ἡ γνώσις εἶναι διδακτὴ καὶ ἀποκτητὴ.

Ἡ διδασκαλία τῆς ἀρετῆς γίνεται κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ διαφόρων μέσων. Τὰ κυριώτερα μέσα εἶναι ἡ Οἰκογένεια, ἡ Παιδεία καὶ ἡ Πολιτεία.

Εἰς τὴν οἰκογένειαν «ἐπεὶ δ' ἄν θ' ἄττον συνιεῖ τὰ λεγόμενα ὁ παῖς, τροφὸς καὶ μήτηρ καὶ παιδαγωγὸς καὶ αὐτὸς ὁ πατήρ περὶ τούτου διαμάχονται, ὅπως ὡς βέλτιστος ἔσται, παρ' ἑκαστον ἔργον καὶ λόγον διδάσκοντες καὶ ἐνδεικνύοντες ὅτι τὸ μὲν δίκαιον, τὸ δὲ ἄδικον καὶ τὸ μὲν καλόν, τὸ δὲ αἰσχρὸν καὶ τὸ μὲν ὄσιον τὸ δὲ ἀνόσιον καὶ τὰ μὲν ποίει, τὰ δὲ μὴ ποίει (Πρωταγ. XV 325 Δ).

Μετὰ τὴν οἰκογένειαν ἡ παιδεία ἀναλαμβάνει καὶ συμπληρώνει τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρετῆς. «Μετὰ δὲ ταῦτα εἰς διδάσκαλου πέμποντες πολὺ μᾶλλον ἐντέλλονται ἐπιμελεῖσθαι εὐκοσμίας τῶν παιδων ἢ γραμμάτων καὶ κιθαρίσεως. Ἐπειδὴν δὲ γράμματα μάθωσι καὶ μέλλωσι συνήσειν τὰ γεγραμμένα, ὥσπερ τότε τὴν φωνήν, παρατιθέασιν αὐτοῖς ἐπὶ τῶν βάρων ἀναγιγνώσκειν ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα, ἐν οἷς πολλαὶ μὲν νουθετήσεις ἐνεῖσι, πολλοὶ δὲ ἔπαινοι καὶ ἐγκώμια παλαιῶν ἀνδρῶν ἀγαθῶν, ἵνα ὁ παῖς ζηλῶν, μιμῆται καὶ ὀρέγηται τοιοῦτος γενέσθαι».

Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν οἱ μὲν κιθαρισταὶ «ἐπιμελοῦνται σωφροσύνης τε καὶ ὅπως μηδὲν κακουργῶσιν οἱ νέοι, διδάσκοντες, ἐπειδὴν κιθαρίζειν μάθωσι, ἄλλων αὖ ἀγαθῶν ποιητῶν ποιήματα, μελοποιῶν καὶ ἀναγκάζοντες οἰκειοῦσθαι ταῖς ψυχαῖς τῶν νέων καὶ τοῖς ρυθμοῖς καὶ ταῖς ἀρμονίαις, ὅπως προθυμότεροι καὶ εὐαρμοστώτεροι γενόμενοι χρήσιμοι ᾧσιν εἰς τὸ λέγειν τε καὶ πράττειν. Πᾶς γὰρ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εὐρυθμίας τε καὶ εὐαρμοστίας δεῖται.» Οἱ δὲ παιδοτρίβαι γυμνάζουσι τὰ σώματα τῶν νέων, «ἵνα ὑπηρετῶσι τῇ διανοίᾳ, χρηστῇ οὔσῃ, καὶ μὴ ἀναγκάζονται ἀποδειλιᾶν διὰ τὴν πονηρίαν τῶν σωμάτων».

Τέλος ἡ Πολιτεία φέρει εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρετῆς: «Ἡ πόλις αὖ τοὺς νόμους ἀναγκάζει μαθάνειν καὶ κατὰ τούτους ζῆν κατὰ παράδειγμα, ἵνα μὴ αὐτοὶ ἀφ'ἑαυτῶν εἰκῆ πράττωσι». (Πρωταγ ἐνθ. ἄνωτέρω).

Ὅτι τὸ ὅλον φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἠθικὸν ἀποδεικνύει ἀκόμη τὸ ἔργον τῆς ἡ «Πολιτεία», ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἰδανικὴ πραγματοποίησις τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἠθικῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ἡ ἠθικὴ κατ' Ἀριστοτέλην.

Καὶ παρ' Ἀριστοτέλει ἡ ἠθικὴ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ φιλοσοφικοῦ τοῦ συστήματος, ὄχι ὅμως τὸν πυρῆνα αὐτοῦ, ὅπως εἰς τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Πλάτωνος. Τὸ κύριον μέρος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους συνιστῶσιν ἡ «Πρώτη φιλοσοφία» καὶ ἡ «Φυσικὴ φιλοσοφία», ἡ δὲ ἠθικὴ, ἀσχολουμένη περὶ τὰ ἀνθρώπινα, συνιστᾷ τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς Ἀριστοτελείου φιλοσοφίας καὶ ἐξετάζει τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου καθ'ἑαυτὸν λαμβά-

νομένου καὶ ὡς μέλους τῆς εἰς πολιτείαν ὠργανωμένης κοινωνίας.

Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης σκοπὸν τῆς Ἠθικῆς ὀρίζει τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ καὶ τῶν μέσων πρὸς ἀπόκτησιν αὐτοῦ ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων. Ὡς ὑψίστον ἀγαθὸν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης παραδέχεται τὴν εὐδαιμονίαν. Τὸ περιεχόμενον τῆς εὐδαιμονίας συνίσταται εἰς τὴν ἐντέλειαν, εἰς τὴν πραγματοποίησιν δηλ. τῆς οἰκείας φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν συνειδητὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν οἰκείαν τῆς ἀρετῆς. Ἀρετὴ τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ λογικότης καὶ ἡ ἐλευθερία. Ἡ λογικὴ λοιπὸν καὶ ἐλευθέρως ἐνέργεια ἀπεργάζεται τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Αἱ ἀρεταὶ τῆς ψυχῆς, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, διαίρουνται εἰς διανοητικὰς καὶ πρακτικὰς ἀρετάς. Αἱ θεωρούμεναι ὡς ἀρεταί: εὐζωΐα, εὐδοξία, εὐτυχία, αὐτάρκεια κλπ. πόρρω ἀπέχουν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Αἱ διανοητικαὶ ἀρεταὶ τῆς ψυχῆς συνίστανται εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀφορώντων τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν τῶν ὄντων καὶ γινομένων, αἱ δὲ πρακτικαὶ εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς γνώσεως τῆς κτηθείσης διὰ τῶν διανοητικῶν ἀρετῶν τῆς ψυχῆς. Αἱ ἐνέργειαι τῶν ἀνθρώπων συμφώνως πρὸς τὰς διανοητικὰς καὶ πρακτικὰς ἀρετάς, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώκουν σκοπίμως, ἔχουν ὡς ἀναγκαίαν ἀκολουθίαν τὴν εὐδαιμονίαν.

Ἡ εὐδαιμονία διὰ τῆς ἀνωτέρω διανοητικῆς καὶ πρακτικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς θὰ ᾔτο πλήρης, εἴαν δὲν ἐπεπρόσθουν κωλύματα ἐξωτερικά, εἴαν ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ ἡ ψυχὴ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος: νόσοι, πενία, πλοῦτος κλπ. παρακωλύουν τὴν ἀπόκτησιν τῆς πλήρους καὶ ἀληθοῦς εὐδαιμονίας. «Ἀδύνατον γὰρ ᾔ οὐ ράδιον τὰ καλὰ πράττειν ἀχορήγητον ὄντα. πολλὰ

μὲν γὰρ πράττεται, καθάπερ δι' ὀργάνων, διὰ φίλων καὶ πλούτου καὶ πολιτικῆς δυνάμεως· ἐνίων δὲ ἡττώμενοι ρυπαίνουσι τὸ μακάριον, οἷον εὐγενείας, εὐτεκνίας, κάλλους· οὐ πάνυ γὰρ εὐδαιμονικὸς ὁ τὴν ιδέαν πάναιοχος ἢ δυσγενὴς ἢ μονώτης καὶ ἄτεκνος» ('Ηθ. Νικομ. Α. 9).

Τὰς πρακτικὰς ἀρετὰς συνοδεύουν αἱ ιδιότητες τῆς ψυχῆς: ἐπιθυμία, ὀργή, φόβος, θάρρος, φθόνος, χαρά, λύπη, μῖσος, φιλία, πόθος, ζῆλος, ἔλεος κλπ. Αἱ λειτουργικαὶ αὗται ιδιότητες διαταράσσουν τὴν πλήρη πραγμάτωσιν τῆς εὐδαιμονίας. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν αἱ διανοητικαὶ χειραγωγοῦν τὰς πρακτικὰς κινουμένας διὰ μέσου τῶν ἀνωτέρω λειτουργικῶν ιδιοτήτων τῆς ψυχῆς πρὸς ἀπεργασίαν τῆς εὐδαιμονίας.

Κατὰ τὴν ἀσκήσιν τῶν ἀρετῶν διὰ μέσου τῶν λειτουργικῶν ιδιοτήτων τῆς ψυχῆς ἡ βασιλικὴ ὁδὸς εἶναι ἡ ἄγουσα μεταξὺ τῶν δύο ἀκροτήτων, τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐνδείας, ἡ ὁδὸς ἡ φέρουσα πρὸς τὸ μέσον καὶ ἀποφεύγουσα τὰ ἄκρα. Τὴν οὐσίαν τῆς ἀρετῆς οὕτω συνιστᾷ ἡ μεσότης μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων. Ἀρετὴ = «Ἐξίς προαιρετικὴ ἐν μεσότητι οὔσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειε, μεσότης δύο κακῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολήν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν.» Ὁ προσδιορισμὸς τῆς μεσότητος εἶναι ἀποτέλεσμα κρίσεως ὑποκειμενικῆς περὶ τοῦ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων σημείου, ἐνθα πίπτει ἡ μεσότης ἡ συνιστῶσα τὴν ἀρετὴν, ἀποτέλεσμα κρίσεως σχετικῶς ἐξαρτωμένης ἀπὸ τῶν διανοητικῶν ἀρετῶν τοῦ κρίνοντος ὑποκειμένου ('Ηθ. Νικομ. Β 2—7).

Ἡ ἀνδρεία π.χ. εἶναι ἀρετὴ κειμένη μεταξὺ τῆς δειλίας καὶ τοῦ θράσους, ἡ σωφροσύνη εἶναι ἀρετὴ κειμένη μεταξὺ δύο ὑπερβολῶν, τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς ἀναισθησίας κ.ο.κ.

Αἱ πρακτικαὶ ἀρεταὶ γίνονται ἕξεις διὰ τῆς ἐπανειλημμένης ἀσκήσεως.

‘Ορίζων ὡς ἀνώτέρω τὰς πρακτικὰς ἀρετὰς ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς μεσότητος κειμένης μεταξὺ δύο ἄκρων, δὲν θεωρεῖ τὸν ὅρισμόν τοῦτον περιλαμβάνοντα ὅλας τὰς περιπτώσεις τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. «Οὐ πᾶσα ἐπιδέχεται πρᾶξις οὐδὲ πᾶν πάθος τὴν μεσότητα. Ἐνια γὰρ εὐθύς ὠνόμασται συνειλημμένα μετὰ τῆς φαυλότητος, οἷον χαιρεκακία, ἀναισχυντία, φθόνος καὶ ἐκ τῶν πράξεων μοιχεία, κλοπή, ἀνθρωποφονία. Πάντα γὰρ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα τῷ αὐτῷ φαῦλα εἶναι, ἀλλ’ οὐχ’ αἰ ὑπερβολαὶ αὐτῶν καὶ αἰ ἐλλείψεις» (Ἠθ. Νικομ. Β 6).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ’.

Στωικὴ ἠθικὴ.

Ἰδρυτὴς τῆς Στωικῆς ἐν Ἀθήναις Σχολῆς ὑπῆρξεν ὁ Ζήνων, γεννηθεὶς τῷ 340 π. Χ. ἐν τῇ πόλει Κιτίῳ τῆς Κύπρου. Μαθητεύσας κατ’ ἀρχὰς παρὰ τῷ κυνικῷ Κράτητι καὶ εἶτα παρὰ Στίλπωνι τῷ Μεγαρεῖ καὶ Πολέμονι τῷ Ἀκαδημαϊκῷ, ἤνοιξεν ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ Ποικίλῃ καλουμένη στοᾶ, τὴν ἰδίαν αὐτοῦ σχολήν, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ οἱ ὄπαδοί του ἔλαβον τὴν ἐπωνυμίαν.

Ἡ μετριότης, ἡ ἠθικὴ, ἡ ἐγκράτεια αὐτοῦ ὑπῆρξαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι παροιμιώδεις. Τοῦτον διεδέχθη ὁ Κλεάνθης ἐξ Ἀσσοῦ πόλεως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Καὶ τοῦτον πάλιν ὁ Χρῦσιππος γεννηθεὶς ἐν Σόλοις τῆς Κιλικίας (208), ὁ ἐπιφανέστατος ὄλων τῶν Στωικῶν, διὰ τὸν ὁποῖον δικαίως ἐλέγετο «εἰ μὴ ἦν Χρῦσιππος οὐδὲ στοᾶ ἦν».

Ἡ ἠθικὴ τῶν στωικῶν εὐρίσκεται εἰς στενὸν σύνδεσμον μετὰ τῆς φυσικῆς αὐτῶν. Συνίσταται δὲ ἐν τούτῳ, ὅτι ἕκαστος ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ ρυθμίζῃ τὸν βίον του συμφώνως πρὸς τὸν γενικὸν νόμον τὸν διέποντα τὸν κόσμον καὶ συνεπῶς πρὸς τὴν ἁρμονίαν αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν ἢ ἀκολουθῶν τῇ φύσει

ζῆν ἀπετέλει τὴν βασικὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν φιλοσοφίας.

Τὸ κατὰ φύσιν ζῆν ἀποβαίνει κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς κατὰ λόγον ζῆν. Ἴνα δέ τις ζῆ κατὰ φύσιν, ὀφείλει νὰ ζῆ συμφώνως τῇ λογικῇ, ἐφ' ὅσον αὕτη δὲν διεστράφη, νὰ εἶναι λογικὸν μέρος τοῦ λογικοῦ κόσμου, διατελῶν ἐν κοινῶνι μετὰ παντὸς τοῦ λογικοῦ κόσμου, ἀντὶ νὰ ἀκολουθῇ τὸν ἄλογον καὶ ἴδιον ἰσχυρισμόν.

Ἐν τούτῳ συνίσταται ἡ εὐδαιμονία καὶ ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπὶ τῆς ἠθικῆς ταύτης θεωρίας ἐρειδόμενοι οἱ Στωϊκοὶ ἐσχημάτισαν τὴν θεωρίαν τῆς σχέσεως μεταξὺ ἀρετῆς καὶ ἡδονῆς. Τὴν ἡδονὴν θεωροῦσιν ὅλως ἀτομικὴν. Ἡ κατ' αὐτοὺς σύμφωνος τῇ φύσει ζωὴ ὑποτάσσει τὸ μερικὸν εἰς τὸ γενικὸν καὶ ἀποκλείει πάντα προσωπικὸν σκοπὸν. Μόνον δὲ ὡς κακὸν καὶ κώλυμα πρὸς τὴν εὐδαίμονα ζωὴν δύναται κατὰ τὸν Κλεάνθην νὰ θεωρῆται ἡ ἡδονή, (ἂν καὶ ἕτεροι στωϊκοὶ δὲν συμφώνουν ἀπολύτως μετ' αὐτοῦ). Ἡ ἡδονὴ οὐδεμίαν ἠθικὴν ἀξίαν ἔχει. Δὲν εἶναι πραγματικότης ἀλλὰ παθητικὴ κατάστασις τῆς ψυχῆς. Ἐν ταύτῃ τῇ θεωρίᾳ περιλαμβάνεται ἅπασα ἡ αὐστηρότης τῆς στωϊκῆς διδασκαλίας περὶ ἡθῶν. Κατὰ τοὺς στωϊκοὺς τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ οὐδεμίαν ἠθικὴν ἀξίαν ἔχουν, ὁ ἄνθρωπος καθίσταται εὐδαίμων μόνον διὰ τῆς ἐσωτερικῆς λογικότητος καὶ δυνάμεως τῆς ψυχῆς, μόνον διὰ τῆς συμφώνου τῇ φύσει θελήσεως καὶ ἐνεργείας. Τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ, π.χ. πλοῦτος, υἰγεία, καλῶς χρησιμοποιούμενα δύνανται νὰ φέρωσιν ἀγαθόν, κακῶς δὲ χρησιμοποιούμενα δύνανται νὰ φέρωσι κακόν.

Ἀρετὴ εἶναι λογικότης συμφώνως τῇ φύσει τῶν πραγμάτων, κακία δὲ ἐνέργεια ἐναντία εἰς τὸν νοῦν καὶ διεστραμμένη ὡς εὕρισκομένη εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι λογικαί, ἀπηλλαγμέναι ἀντιφάσεων ἢ παράλογοι, πλήρεις ἀντιφάσεων. Ἐν τῇ πρώτῃ περι-

πτώσει ὁ ἄνθρωπος καλεῖται ἐνάρετος, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ὁ ἄνθρωπος καλεῖται κακός.

Τὴν εἰδικὴν διδασκαλίαν περὶ ἠθικῆς ἐνεργείας ἀνεπτυξαν οἱ μεταγενέστεροι στωικοὶ διακρίνοντας τὰ καθήκοντα εἰς καθήκοντα ἀναφερόμενα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ ὑποκειμένου καὶ δεῦτερον εἰς καθήκοντα ἀναφερόμενα εἰς τὴν κοινωνίαν. Εἰς τὰ πρῶτα διακρίνουσι τὴν αὐτοσυντηρησίαν, καθ' ἣν τὸ ὑποκείμενον πᾶν τὸ ἀντικείμενον τῇ φύσει ἀπωθεῖ, πᾶν δὲ τὸ ὠφελοῦν αὐτὴν ἐλκύει. Εἰς δὲ τὸ τελευταῖον καθορίζονται αἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν κοινωνίαν. Ὁ ἄνθρωπος κατ' αὐτοὺς φύσει ἀνήκει εἰς κοινωνίαν καὶ ἐπιβάλλεται διὰ τῆς χρηστότητος καὶ φιλάνθρωπίας νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς πρὸς τὸν πλησίον ὑποχρεώσεις. Αἱ ἐπὶ μέρους κοινωνίαι τῶν ἀνθρώπων, τὰ ἔθνη, αἱ πολιτεῖαι, ἀντιφάσκουσιν εἰς τὴν φυσικὴν συγγένειαν τοῦ ἀνθρώπου καί, ἵνα ἐκλίπη ἡ ἀντίφασις αὕτη, πρέπει ἡ ἀνθρωπότης νὰ ἀποτελέσῃ μίαν μεγάλην κοινωνίαν ἔχουσαν τοὺς αὐτοὺς νόμους, τὰ αὐτὰ ἦθη καὶ ἔθιμα. Ὅθεν ἡ ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ ἀνεφάνη τὸ πρῶτον παρὰ τοῖς στωικοῖς.

Ὡς κατακλείς τῆς Στωικῆς διδασκαλίας ἐπιφέρεται ἡ παράστασις τοῦ σοφοῦ. Ὁ σοφὸς ἔχων τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἀληθῆ εἰκόνα τοῦ πνεύματος αὐτὸς μόνος εἶναι ὁ τὰ πάντα ἐπιστάμενος, αὐτὸς ἔχει εὐθύνην ἐνώπιον ἑαυτοῦ καὶ πραγματικὴν αὐτοκυριαρχίαν. Εἶναι ὡς ἐνδεὴς πλούσιος, εὐτυχὴς ὡς ἔχων τὴν εὐτυχίαν ἐν ἑαυτῷ, ἐν τῇ ἀρετῇ αὐτοῦ. Κέκτηται τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τὴν ἐκ ταύτης ἀπορρέουσαν ἀπόλυτον ἠθικὴν γνῶσιν καὶ δύναμιν, ἔνεκα δὲ τῆς γνώσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς εἶναι ὄντως ἐλεύθερος καὶ δύναται νὰ δρᾷ εἰς ὅλας τὰς σφαίρας τοῦ βίου.

Κατὰ τὴν Στωικὴν φιλοσοφίαν μετὰ τῆς ἀρετῆς εἶναι συνημμένος ὁ διακεχυμένος ἐν τῇ φύσει λόγος. Ἐπειδὴ

δὲ ὁ σοφὸς εἶναι ἐνάρετος, ἐνεργεῖ κατὰ λόγον. Τὸ δὲ πράττειν κατὰ λόγον ἄγει εἰς τὴν εὐδαιμονίαν.

Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία τῶν Στωικῶν δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους.

Ἡ ἀντίληψις αὐτῶν περὶ ἀνθρωπίνου βίου, ἡ διακρίνουσα τὴν ἠθικὴν τῶν αὐστηρότης, ἡ ἀντίληψις τῶν περὶ ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν δὲν ἀποτελοῦν θεωρίας καινοφανεῖς, ἀλλὰ παραπλησίας πρὸς τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν τῶν εἰρημένων φιλοσόφων.

ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ἐπικούρειοι.

Ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς ταύτης ὑπῆρξεν ὁ Ἐπίκουρος υἱὸς Ἀθηναίου μεταναστεύσαντος εἰς Σάμον, γεννηθεὶς τῷ 342 π.Χ. καὶ ἀποθανὼν τῷ 270 π.Χ.

Ἡ ἠθικότης τοῦ Ἐπικούρου πολλάκις ὑπὸ πολλῶν παρεξηγήθη καὶ κατεσκευοφαντήθη. Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ἐπίκουρος διῆγε βίον ἄμεμπτον, πᾶσαι δὲ αἱ κατ' αὐτοῦ ἐκτοξευθεῖσαι κατηγορίαι περὶ ἀπρεπῶν ἡδονῶν δέον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συκοφανταίαι.

Κατὰ τὸν Ἐπίκουρον τὸ ὑψιστον ἀγαθὸν εὐρίσκεται ἐν τῇ εὐδαιμονίᾳ. Ἡ δὲ εὐδαιμονία ἐγκεῖται εἰς τὴν ἡδονήν. Ἡδονὴν δὲ ἐθεώρει οὐχὶ τὴν στιγμιαίαν, ὡς ὁ Ἀρίστιππος, ἀλλὰ τὴν διαρκῆ, τὴν ἐκτεινομένην ἐφ' ὅλης τῆς ζωῆς. Αἱ μερικαὶ ἡδοναὶ δέον νὰ περιφρονῶνται, διότι δύνανται νὰ ἐπιφέρωσιν εἰς ἡμᾶς λύπας. Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ὑφίσταται λύπας, ἵνα δοκιμάζη ἡδονὰς μετ' αὐτὰς μεγαλυτέρας.

Ὁ σοφὸς κατ' αὐτὸν ζητεῖ τὴν πνευματικὴν ἢ τὴν σωματικὴν ἡδονήν. Διότι ἐνῶς ἡ δευτέρα ἀνήκει εἰς μόνον τὸ παρόν, ἡ πρώτη ἐκτείνεται ἐφ' ὅλης τῆς ζωῆς ὡς ἀνάμνησις εἰς τὸ παρελθόν καὶ ἐλπίς διὰ τὸ μέλλον. Ἡ πνευματικὴ ἡδονὴ ἐγκεῖται εἰς τὴν συναίσθησιν τῆς ὑπεροχῆς του, τῆς

προσωπικῆς του ἀξίας, ἣτις μένει ἀδιατάρακτος εἰς τὰς δυστυχίας καὶ τὰς θλίψεις τῆς ζωῆς. Ἡ φιλία, δηλ. ὁ σύνδεσμος τῶν ἐχόντων τὰς αὐτὰς σκέψεις ἀνθρώπων, φέρει κατ' αὐτὸν τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν ὁποίαν ἡ ἀπόλαυσις δὲν δύναται νὰ παράσχη.

Ὁ Ἐπίκουρος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους ἡδονικοὺς τοὺς πρεσβευόντας τὴν θετικὴν ἡδονήν, φρονεῖ ὅτι ὁ σοφὸς ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ὑψίστην εὐδαιμονίαν εὐφραινόμενος ἐκ τῆς ἀληθοῦς καὶ διαρκοῦς ἡδονῆς τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ψυχικῆς ἀταραξίας. Οὕτω μὲ μόνον κρίθινον ἄρτον καὶ ὕδωρ δύναται νὰ φιλονικήσῃ περὶ εὐδαιμονίας μετὰ τοῦ Διός. Κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀποκτηθῇ. Ἀρκεῖ νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν φύσιν, ἵνα μὴ βλάψωμεν τὴν ζωὴν καὶ καταστρέψωμεν αὐτὴν δι' ἀμέτρων ἐπιθυμιῶν καὶ νὰ ἀπομακρύνωμεν τὸν φόβον τῶν θεωρουμένων κακῶν.

Ὁ θάνατος, ὅστις νομίζεται ὡς κακόν, δὲν εἶναι κακόν. Διότι τούτου ὑπάρχοντος ἡμεῖς δὲν ὑπάρχομεν καὶ τὰ νάπαλιν ἡμῶν ὑπαρχόντων ἐκεῖνος δὲν ὑπάρχει. Συνεπῶς μακρὰν ἡμῶν τὸ κακόν τοῦτο εὐρισκόμενον δὲν δύναται νὰ γεννᾷ ἐν ἡμῖν φόβον καὶ νὰ διαταράττῃ τὴν γαλήνην ἡμῶν. Τὸ ἰδανικόν τῆς ἰδίας αὐτοῦ εὐδαιμονίας ἀναφέρει ὁ Ἐπίκουρος εἰς τοὺς Θεούς. Οἱ Θεοὶ ζῶσι βίον ἀτάραχον καὶ γαλήνιον. Δὲν ἀσχολοῦνται περὶ τοῦ κόσμου, διότι τοῦτο θὰ διετάρασσε τὴν εὐδαιμονίαν αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Σκεπτικισμὸς καὶ Νέα Ἀκαδημία.

Διάρρηξιν παντὸς συνδέσμου μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἄρνησιν πάσης ἀντικειμενικῆς ἀληθείας ἀποτελοῦσιν αἱ βάσεις τοῦ συστήματος τούτου, τὸ ὁποῖον πρῶτος εἰσήγαγεν ὁ ἐξ Ἡλίδος Πύρρων, τοῦ

ὁποίου μαθητῆς ὑπῆρξεν ὁ *Τίμων* ἐκ Φλιοῦντος ὁ σατιρίσας τὴν προτέραν φιλοσοφίαν.

Ἡ γνῶσις ἐκάστου πράγματος εὐρίσκεται ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῆς γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ ἀντικείμενα δὲν παρουσιάζονται εἰς ἡμᾶς ὅποια εἶναι, ἀλλ' ὅποια φαίνονται. Τούτου ἕνεκα ἐπιβάλλεται ἡ ἀποχή ἀπὸ πάσης κρίσεως καὶ γνώμης. Ὅπως δὲ ἐκφύγη ὁ σκεπτικισμὸς πᾶσαν θετικὴν κρίσιν, μεταχειρίζεται ἐκφράσεις ἀμφιβολίας (π.χ. δύναται, ἐμοὶ οὕτω φαίνεται κτλ.).

Ἐν τῇ ἀρνήσει τῆς κρίσεως ἐνόμιζον ὅτι ἐπιτυγχάνουν τὴν εὐδαιμονίαν.

Ὁ σκεπτικισμὸς διατελεῖ ἐν ἡρεμίᾳ, μὴ κοπιᾶζων, μὴ ἐπιθυμῶν, διατελῶν ἐν ἀπαθείᾳ τοιαύτῃ, ἡ ὅποια οὔτε καλὸν οὔτε κακὸν γνωρίζει. Οὐδεμία κατὰ τοὺς σκεπτικούς ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ ὑγείας καὶ νόσου, ζωῆς καὶ θανάτου.

Ὁ σκεπτικισμὸς εἰσαχθεὶς κατὰ πρῶτον εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Πλάτωνος διὰ τοῦ *Ἀρκεσίλαου* σκοπὸν ἔχει νὰ ἀρυσθῇ τὸ κῦρος ἐκ τῶν συγγραμμάτων καὶ τῆς προφορικῆς διδασκαλίας αὐτοῦ· ἐζήτει νὰ καταπολεμήσῃ τὸ δογματικὸν σύστημα τὸ ἀναφανέν ἐν τῇ Στωικῇ σχολῇ, μάλιστα δὲ εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς περὶ γνώσεως. Ἀρνούμενος τὸ κριτήριον τῆς γνώσεως οὐδεμίαν ἀλήθειαν ἀνεγνώριζεν. Ἐν δὲ τῇ Ἠθικῇ προκειμένου περὶ ἐκλογῆς τοῦ καλοῦ καὶ ἀποστροφῆς τοῦ κακοῦ ὁ Ἀρκεσίλαος συνιστᾷ νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν πιθανότητα, δηλ. τὴν γνώμην διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ζήσωμεν καλῶς καὶ εὐτυχεῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Νεοπλατωνισμός.

Τὸ σύστημα τοῦτο ἐπιδιώκει οἶονεὶ τὴν συγκέντρωσιν ὅλων τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφικῶν ἀρχῶν. Χωρὶς νὰ ἄρῃ

τάς ἑλλείψεις αὐτῶν ἐκμηδενίζει τὴν μεταξύ ὑποκειμενικότητος καὶ ἀντικειμενικότητος διαφορὰν καὶ οὕτως ἐπιφέρει τὴν παντελεῆ κατάλυσιν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας.

Ἐπιφανέστατοι ἀντιπρόσωποι τοῦ συστήματος τούτου ὑπῆρξαν ὁ ἐκ Λυκοπόλεως τῆς Αἰγύπτου μαθητῆς τοῦ Ἀμμωνίου Σακκά Πλωτῖνος (205—270) διδάξας ἐν Ρώμῃ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν διδάξαντες τὸν Νεοπλατωνισμόν, *Πορφύριος καὶ Ἰάμβλιχος* κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα καὶ ὁ *Πρόκλος* κατὰ τὸν 5ον.

Κοινὰ γνωρίσματα τῶν Νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων ἦσαν ἡ κλίσις πρὸς τὴν φαντασίαν, ἡ θεοσοφία καὶ ἡ θεολογία. Τινὲς δὲ τούτων ἤσκουν μαγικάς τέχνας καὶ ἐκαυχῶντο ὅτι εἶχον θείας ἀποκαλύψεις. Κατὰ τὴν Νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν τὸ ὑποκείμενον ἔχει καθῆκον νὰ γίνῃ κύριον τοῦ ἀπολύτου. Θέλει δὲ κατορθώσῃ τοῦτο διὰ τῆς ἀνυψώσεως τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὴν μορφήν τῆς ἀμέσου θεωρίας, τῆς ἐκστάσεως. Ἡ γνῶσις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς εἰρημένης θεωρίας, ὅταν ἐκλείπῃ ἡ διαφορὰ μεταξύ γινώσκοντος καὶ γινωσκομένου. Εἶναι δὲ γνῶσις ἡ θεωρία τοῦ νοῦ καθ' ἑαυτήν. Ἀλλ' ἡ τελεία ἐπίγνωσις ἔγκειται ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ὑψίστου, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ δὲν διακρίνεται τῆς ὑψίστης ἀρχῆς, καὶ ἴσταται πλέον ἐν τῇ καθαρᾷ ἐκστάσει τῆς τοῦ ἀπολύτου.

Ἡ μυστικὴ αὕτη ἐμβάθυνσις τῆς ψυχῆς εἰς τὸ ἓν, εἰς τὸ θεῖον, εἶναι τὸ γνώρισμα τὸ ἰδιάζον καὶ διακρίνον τὸν Νεοπλατωνισμόν τῶν ἄλλων συστημάτων.

Αὐτὸ τὸ ἓν, τὸ ὁποῖον ὁ Πλωτῖνος ὀνομάζει ἀγαθόν, οὐσίαν, πρῶτον, ἀνώτερον τοῦ ὄντος, εἶναι ἀνέκφραστον καὶ ἀκατάληπτον. Μετὰ τὸ ἀρχικὸν ἓν τελειότατος ἦν ὁ νοῦς, ὅστις περιλαμβάνει τὸν κόσμον τῶν Ἰδεῶν, τὴν ἀναλλοίωτον ὑπαρξιν. Τὴν τελειότητα τοῦ Νοῦ δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ἀποβλέποντες εἰς τὴν ὠραιότητα καὶ κανονικότητα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὅστις ἐκ τοῦ νοῦ ἀπέρρευσεν, ὅπως ὁ νοῦς ἐκ τοῦ ὑψίστου ἑνός. Ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἀντανάκλασις τοῦ νοῦ, παριστᾷ

τὰς ἰδέας τοῦ νοῦ ἐξωτερικῶς ἐν αἰσθητῇ ὕλῃ, ἣ ὁποῖα κατέχει τὴν τελευταίαν βαθμίδα ἐν τῇ τάξει τῆς ἀπορροίας ἀποβαίνουσα ἢ δημιουργὸς τοῦ σώματος. Αἰμερικαὶ ψυχαὶ ὅτε μὲν συνδεδεμέναι πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον συμμερίζονται τὰς τύχας αὐτοῦ, ὅτε δὲ στρέφουσι πρὸς τὴν πηγὴν τῆς καταγωγῆς των, τὸν νοῦν.

Προορισμὸς λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατὰ τοὺς Νεοπλατωνικοὺς νὰ στρέψωμεν τὸν λογισμόν, τὰς σκέψεις μας, τὰς ἐπιθυμίας μας πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα, τὸν νοητὸν κόσμον καὶ διὰ τῆς καταστολῆς τῶν σαρκικῶν παθῶν ἐξικνουμένης μέχρις ἀσκητισμοῦ νὰ ἀπαλλάξωμεν τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν σωματικῶν ἐπιρροῶν.

Οὕτω δὲ ἡ ψυχὴ ὑψουμένη εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν θὰ τύχη τῆς ὑψίστης εὐδαιμονίας ἐπιτυγχάνουσα πλέον τὴν ἀπὸ τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν ἀνύψωσίν της εἰς τὴν μετὰ τοῦ Ἐνός, τοῦ Θείου, ἔνωσιν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνεπαισθήτως διὰ τῆς ἐκστάσεως βυθιζομένη ἀπόλλυται.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Πνεῦμα καὶ ὕλη.

Ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ ὅλως ἀντιθέτως πρὸς τὰς περὶ ἠθικῆς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων ζητεῖ παρὰ τῶν πιστῶν τὸν θάνατον διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως καὶ τὴν γέννησιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι τὴν φυσικὴν τελείωσιν αὐτοῦ. «ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μὴ τις γεννηθῆ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ» (Ἰωάν. γ. 3). Ὁ παλαιὸς καὶ νέος ἄνθρωπος ἀντιτίθενται πρὸς ἀλλήλους. Ἄριστα δὲ τὴν ἀντίθεσιν ταύτην διετύπωσε καὶ ὁ Ἄπ. Παῦλος διακρίνων τοὺς ἀνθρώπους εἰς σαρκικούς καὶ πνευματικούς. Τούτων οἱ μὲν ζῶσι τὸν βίον τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου, οἱ δὲ φέρονται πρὸς τὸ αἰώνιον καὶ ζῶσι τὴν ζωὴν τοῦ πνευματικοῦ. Ὁ Παῦλος περιγράφων τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πάλην μεταξὺ σαρκὸς καὶ πνεύματος καὶ συνιστῶν τὴν νέκρωσιν τῆς σαρκὸς πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου λέγει: «Λέγω δὲ πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε· ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκὸς· ταῦτα δὲ ἀντίκεινται ἀλλήλοις, ἵνα μὴ, ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε» (Ἀπόστ. Παῦλος πρὸς Γαλάτας ε. 16). Ὁ δὲ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης λέγει: «τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστὶ καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστιν» (Ἰωάν. γ. 6). Ὁ ἐθνικὸς κόσμος, γράφει ὁ Κυριακός, εἶχε θυσιάσει τὸ πνεῦμα εἰς τὴν ὕλην, ὁ χριστιανικὸς ἔτεινε νὰ θυσιάσῃ τὴν ὕλην εἰς τὸ πνεῦμα (Ἐκκλ. Ἱστορ. Κυριακοῦ τόμος Α΄. σελὶς 215).

Ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν περιλαμβάνεται μόνον ἐν τῷ ἱερῷ κειμένῳ τῆς βίβλου ἀλλὰ διδά-

σκεται εἰς τοὺς πιστοὺς καὶ διὰ τῶν ἱερῶν πράξεων, μάλιστα δὲ τῶν μυστηρίων τοῦ ἁγίου βαπτίσματος καὶ τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἡ τρίτη κατάδυσις τοῦ κατηχομένου παριστᾷ, ὡς γνωστόν, τὴν ταφὴν αὐτοῦ, τὸν θάνατον τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου. Ἐν δὲ τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας εὐχαριστίας μεταλαμβάνοντες τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τοῦ μετουσιωμένου εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Ἰησοῦ οὐ μόνον τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλομεν, ἀλλὰ δεχόμεθα τοῦτο ὡς ἄρραβῶνα τῆς μεταθανατίου ζωῆς. Παρὰ τοῖς πρώτοις Χριστιανοῖς οἱ μάρτυρες τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔσπευδον μετ' ἀκρατήτου ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὸν θάνατον, ἵνα τύχωσι τῆς αἰωνίου ζωῆς. Τοιοῦτον ἐνθουσιασμόν, ὡς βλέπομεν, ἐκδηλοῖ ὁ Ἅπ. Παῦλος ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἐφέσου· «Καὶ νῦν ἰδοὺ δεδεμένος ἐγὼ τῷ πνεύματι πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλήμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντα ἔμοι μὴ εἰδώς, πλην ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεταί μοι λέγον ὅτι δεσμὰ καὶ θλίψεις με μένουσιν· ἀλλ' οὐδενὸς λόγου ποιῶμαι τὴν ψυχὴν τιμίαν ἑμαυτῷ ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου καὶ τὴν διακονίαν, ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ διαμαρτύρασθαι τὸ Εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ» ((Πράξ. Ἅπ. κ. 22), καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ¹. Ὡσαύτως ὁ ἱερὸς ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος, ὀδηγούμενος δέσμιος εἰς Ρώμην ἔγραψεν εἰς τοὺς θέλοντας νὰ ἐνεργήσωσιν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας του Χριστιανούς: «Ἀπὸ Συρίας μέχρι Ρώμης θηριομαχῶ διὰ γῆς καὶ θαλάσσης, νυκτὸς καὶ ἡμέρας, δεδεμένος δέκα λεοπάρδοις, ὃ ἔστι στρατιωτικὸν τάγμα, οἱ καὶ εὐεργετούμενοι χείρονες γίνονται. Ἐν δὲ τοῖς ἀδικήμασιν αὐτῶν μᾶλλον μαθητεύομαι· ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο δεδικαίωμαι. Ὀναίμην τῶν θηρίων τῶν ἔμοι ἐτοίμων, ἃ καὶ εὐχομαι σύντομά μοι εὔρεθῆναι, ἃ καὶ κολακεύσω συντόμως με καταφαγεῖν, οὐχ ὡσπερ τινῶν

1. Γαλ. α. 1, Τίτ. α. 3.

δειλαινώμενα οὐχ ἤψαντο· κἄν αὐτὰ δὲ ἄκοντα μὴ θέλοι, ἐγὼ προσβιάσομαι. Συγγνώμην μοι ἔχετε. Τί μοι συμφέρει ἐγὼ γινώσκω. Νῦν ἄρχομαι μαθητῆς εἶναι. Μηδέν με ζηλῶσαι τῶν ὀρατῶν καὶ ἀοράτων, ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω. Πῦρ καὶ σταυρός, θηρίων τε συστάσεις, σκορπισμοὶ ὀστέων, συγκοπαὶ μελῶν, ἄλεσμός ὄλου τοῦ σώματος, κολάσεις τοῦ διαβόλου εἰς ἐμέ ἐρχέσθωσαν, μόνον ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω!» (Εὐσεβίου Ἐκκλ. Ἱστορία γ' 36).

Οὕτως, ἐνῶ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς οἰκεῖος ἐθεωρεῖτο ὁ θάνατος, ὅπως τούναντίον οἱ Ἕλληνες ἐβδελύσσοντο αὐτόν.

Ἡ ἀντίθεσις αὕτη μεταξὺ τῶν Ἀρχαίων καὶ τῶν Χριστιανῶν ὑπῆρξεν ὀξεῖα κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ἀμβλυθεῖσα εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους. Ὅ,τι δηλ. ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐπεθύμει καὶ ἐτίμα, τοῦτο ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν περιεφρονεῖτο καὶ ἐθεωρεῖτο ἀνάξιον προσοχῆς. Ἡ θεωρουμένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀνάπτυξις τῆς φύσεως ὡς μέγιστα παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἐντελῶς παρωρᾶτο. Ἡ ἀνθρωπίνη σοφία καλεῖται μωρία, ἐξαίρεται δὲ ἡ τοῦ θεοῦ γνῶσις, ἣτις συντελεῖται διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

Ἐν τῷ Β' κεφ. τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς ἀναγινώσκομεν: «Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. Ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεὺς; ποῦ συζητητῆς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου;»¹ Ἡ θεωρία τῆς γνώσεως τῆς ἐπιστημονικῆς δὲν εἶχε κατανοηθῆ ὑπὸ τῶν πρώτων Χριστιανῶν, μόνον δὲ μετὰ τὴν αὔξησιν τῶν πιστῶν καὶ τὴν προσχώρησιν εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν ἀνδρῶν σοφῶν ἤρχισεν αὕτη νὰ κατανοῆται. Ἀναμφισβητήτως δὲ συνετέλεσε πρὸς τοῦτο καὶ ἡ πολεμικὴ τὴν ὁποίαν διεξῆγον διὰ τῶν συγγραμμάτων

1 Βλέπετε καὶ Ἡσαΐα ΚΘ', 14, Ἰωβ. Ε 12, Ματθ. Ια, 25, Λουκ. Ι'. 21.

αὐτῶν πολλοὶ τῶν ἀνεπτυγμένων ἀνθρώπων τῆς ἐπο-
χῆς ἐκείνης ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ἡ ὑπὸ
τῶν Ἑλλήνων καλλιεργηθεῖσα ὑπετιμᾶτο ὑπὸ τῶν πρῶ-
των Χριστιανῶν. Τὴν περιφρόνησιν ταύτην πρὸς τὴν
ἀνθρωπίνην σοφίαν βλέπομεν καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα χρό-
νους παρὰ τῆ Ἀφρικανικῆ σχολῆ, τῆς ὁποίας ὁ σπουδαιό-
τερος ἀντιπρόσωπος, ὁ Τερτυλλιανὸς περιφρονῶν με-
γάλως τὴν ἐθνικὴν φιλοσοφίαν καὶ παιδείαν ἐν γενεῇ,
εἰ καὶ ἦτο κάτοχος αὐτῆς, ἀναφωνεῖ: «Τί κοινὸν μεταξύ
Ἱεροσολύμων καὶ Ἀθηνῶν, Ναοῦ τοῦ Σολομῶντος καὶ
Ἀκαδημίας Πλάτωνος;» Γνωσταὶ δὲ εἶναι καὶ αἱ περίφη-
μοι φράσεις του «Credo, quia absurdum est, quia
imertum est, quia impossibile est» (Ἐκκλ. Ἱστορία
Κυριακοῦ τόμ. Α' σελ. 185).

Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν πρῶτων Χρι-
στιανῶν ὁ ἀναγεννηθεὶς διὰ τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς
πίστεως εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν «ὃς ἐγεννήθη
ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ» (Κοριν. Α' α. 30) δὲν
ἔχει ἀνάγκην τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας.¹

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τὸ ἄτομον καὶ ἡ κοινωνία.

Ὡς δὲ ἡ γνῶσις οὕτω καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ τῶν ἀρχαίων
Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουν. Οὕτως
ἡ ἀνδρεία, ἡ τόσον τιμωμένη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλ-
λησι καὶ Ρωμαίοις ὅλως διαφόρως ἐκλαμβάνεται παρὰ
τοῖς Χριστιανοῖς. Ἡ ἀνδρεία ὑπὸ τῶν πρῶτων ἐθεω-
ρεῖτο ὡς μία τῶν ὑψίστων τοῦ ἀνθρώπου ἀρετῶν. Αὕτη
ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς ὀρμῆς τῆς αὐτοσυντηρησίας ἀπο-
κρούει τοὺς ἐπαπειλοῦντας αὐτὴν κινδύνους. Ἀλλ' ὁ

1. Ρωμ. δ. 25, Ἐφεσ. α 7.

ἀναγεννημένος διὰ τοῦ βαπτίσματος Χριστιανὸς ὀφείλει κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν πρώτων Χριστιανῶν νὰ καταστείλῃ τὴν ὁρμὴν ταύτην μὴ ἀποκρούων τὸν κίνδυνον, ἀλλ'ἀνεχόμενος τὸ πονηρὸν καὶ ὑπομένων τὰ ἐξ αὐτοῦ προερχόμενα δεινοπαθήματα. Ἡ ὑπομονὴ ἄλλαις λέξεσιν εἶναι παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἢ ἀληθῆς ἀνδρεία. «Ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται.» (Ματθ. ια'. 22). «Μακάριοι ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ἡμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ» (Ματθ. ε, 11). Ἀνδρεῖος λοιπὸν κατὰ τοὺς πρώτους Χριστιανούς θεωρεῖται οὐχὶ ὁ ἥρωας, ὁ ἐν πολέμοις καὶ μάχαις πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀναδεικνύμενος, ἀλλ' ὁ μάρτυς ὁ καρτερικὸς, ὁ μεθ' ὑπομονῆς τὰ πλήγματα τῶν ἄλλων ἀνεχόμενος· ὁ ραπιζόμενος ἐπὶ τὴν δεξιὰν καὶ στρέφων μετ' ἀπαραμίλλου καρτερίας καὶ τὴν ἄλλην· ὁ «ἀγαπῶν τοὺς ἐχθρούς, ὁ εὐλογῶν τοὺς καταρώμενους, ὁ εὐεργετῶν τοὺς μισοῦντας, ὁ εὐχόμενος ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων καὶ διωκόντων αὐτόν» (Ματθ. ε, 39—44).

Δὲν ὑπάρχουσι λοιπὸν παρὰ τοῖς πρώτοις Χριστιανοῖς στρατιῶται τῆς πατρίδος, ἀλλὰ στρατιῶται τῆς πίστεως, διότι ἡ κοσμοπολιτικὴ Χριστιανικὴ θρησκεία δὲν ἔχει ὅρια διαχωρίζοντα τὰ ἔθνη, δὲν ἔχει φραγμοὺς διαχωρίζοντας τοὺς λαούς, ἀλλ' εἶναι θρησκεία παγκόσμιος, θρησκεία τοῦ πνεύματος, θρησκεία τῆς ἀγάπης περιλαμβάνουσα εἰς τοὺς κόλπους τῆς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀδιακρίτως φυλῆς ἢ φύλου· «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην· οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκ ἔνι ἄρρεν ἢ θῆλυ. Πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἔστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλάτας γ. 28).¹ Ὁ στρατιώτης ὁ ἄγρυπνος φρουρὸς τῆς πατρίδος ἐξαφανίζεται παρὰ τοῖς πρώτοις Χριστιανοῖς. Τὸ συναίσθημα αὐτὸ γενικῶς κρατοῦν παρ' αὐτοῖς

1. Βλέπε καὶ Ρωμ. ι'. 12, Κορινθ. Α' ιβ. 13, Κολοσ. γ. 11, Ἐφεσ. β. 14 Ἰωαν. ιζ'. 21.

ἀριδῆλως ἐκφράζει ὁ Τερτυλλιανὸς λέγων: «Δὲν ἀρμόζει νὰ ὁμόση τις εἰς Χριστὸν καὶ ἐπίγειον ἄρχοντα, νὰ εἶναί τις ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ὑπὸ τὸν Καίσαρα».

Ὡς παρατηροῦμεν, ὅλως διάφορος ἀντίληψις διεμορφώθη παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς τῶν μετέπειτα χρόνων. Ὁ φόβος πρὸς τὴν αἱματοχυσίαν ἐξέλιπε· ὁ μάρτυς ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ ἥρωος, ὡς τοιοῦτος δὲ θεωρεῖται οὐχὶ ὁ ἀνεχόμενος ἢ μὴ ἀνθιστάμενος τῷ πονηρῷ, ἀλλ' ὁ καθυποτάσσων ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν βασιλέων ἢ ἡγεμόνων πάντα ἐχθρὸν ἢ πολέμιον· ὁ συντρίβων ἐν μάχαις τοὺς πολεμίους τῆς πατρίδος, ὁ φονεύων περισσοτέρους ἐχθρούς. Εἰς τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὰ ἀπὸ ἄμβωνος κηρύγματα τονοῦται καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἔτι χρόνοις τὸ πατριωτικὸν συναίσθημα.

Συγγενῆς τῇ ἀνδρείᾳ εἶναι ἡ δικαιοσύνη, τὸ ἰσχυρὸν ὑπὲρ τοῦ δικαίου συναίσθημα ἡμῶν. Ἡ δικαιοσύνη ἐμφανίζεται ὑπὸ δύο ὄψεις:

Α') Μὴ ἀδικεῖν.

Β') Μὴ ἀνέχεσθαι τὴν ἀδικίαν εἴτε πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, εἴτε πρὸς τοὺς ἄλλους γινομένην. Ἡ δικαιοσύνη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις μόνον ἐν τῇ πρώτῃ ἐννοίᾳ τοῦ μὴ ἀδικεῖν νοεῖται. Οὐ μόνον δὲ παρὰ τοῖς Ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις ἀλλὰ καὶ παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις μόνον τὸ μὴ ἀδικεῖν ἀναγνωρίζεται, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ μὴ ἀνέχεσθαι τὴν ἀδικίαν.

Τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ κατὰ γράμμα οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ ἐκλαμβάνοντες δὲν ἀνθίσταντο τῷ πονηρῷ, ἀλλ' εἰς τὸν ραπίζοντα τὴν δεξιὰν σιαγόνα ἐστρεφον καὶ τὴν ἄλλην· «ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σε ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην» (Ματθ. ε. 39). Ἐχαιρον δὲ καὶ ἠγάλλοντο κακοποιοῦμενοι ἐν τοῖς δημοσίοις δικαστηρίοις· «καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους, δείραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ καὶ

ἀπέλυσαν αὐτούς. Οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι.» (Πράξεων Ἀποστ. ε, 40). Ὁ δὲ Ἀπόστολος Παῦλος λέγει: «Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν, εἰδότες ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἡ δὲ ἐλπίς οὐ καταισχύνει· ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος Ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν» (Ρωμ. ε, 3).

Ἡ περὶ τὸ ἀμφισβητούμενον ἕρις ἀπηγορεύετο, ὡς καὶ πᾶσα ὑπόθεσις δικαίου. Τὰς διαφορὰς λέγει ὁ Παῦλος εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν δὲν πρέπει νὰ φέρωσιν οἱ Χριστιανοὶ πρὸς ἐπίλυσιν ἐνώπιον τῶν ἐθνικῶν δικαστηρίων. Ἡ ὑπαρξίς διαφορῶν καὶ ἡ προσαγωγὴ αὐτῶν ἐνώπιον ἐθνικῶν δικαστῶν ἀποτελεῖ ἀληθινὴν πτώσιν, ἣτις δὲν ἐμπρέπει εἰς τοὺς Χριστιανούς καὶ καταλήγει συνιστῶν ἐπιγραμματικῶς τὸ «Ἀνάσχου τὴν ἀδικίαν καὶ θέλε ἀδικεῖσθαι, καὶ «τῷ θελοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον· καὶ ἔστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἓν, ὑπάγε μετ' αὐτοῦ δύο».

Εἶδωμεν ἐν τοῖς προηγουμένοις ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀπέδιδον μεγίστην σημασίαν εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ σώματος.¹

Ὅμως ἄντιθέτως ἐσκέπτοντο οἱ Χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰώνων. Τὸ σῶμα κατ'αὐτούς οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει, θεραπεύοντες δὲ αὐτὸ καὶ παρέχοντες γηίνας ἡδονὰς παρακωλύομεν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, πρὸς τὴν ὁποίαν ὀφείλει ὡσαύτως νὰ ἔχη ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν τοῦ ὁπαδὸς τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ τελεία ὑποταγὴ τοῦ σώματος εἰς τὸ πνεῦμα καὶ ἡ νέκρωσις πάσης ἐπιθυμίας αὐτοῦ ἀπετέλει διὰ τοὺς εἰρημένους Χριστιανούς τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ζωῆς των.

1. Ἴδὲ καὶ «Ἱστορίαν Γυμναστικῆς» ὑπὸ *Ε. Παυλίτη*.

Συχνάκις ὁ Παῦλος ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ ἀπαιτεῖ τὴν νέκρωσιν τοῦ σώματος: «νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς» (Κολοσ. γ. 5). Τὴν σύστασιν δὲ ταύτην δὲν παραλείπουν καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι τοῦ Κυρίου καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ Κύριος: «Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι» (Ματθ. ι'. 28).

Τοιαύτη αὐστηρότης ἐπεκράτει κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς, ὥστε δὲν ἐδίσταζον πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐκλαμβάνοντες κατὰ γράμμα τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ νὰ ὑποβάλωσι τὸ σῶμα εἰς τὰς μεγαλυτέρας ταλαιπωρίας διὰ νηστειῶν αὐστηροτάτων, μακρῶν προσευχῶν καὶ στερήσεων μεγάλων. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ βλέπομεν νὰ ἐπικρατῆ καὶ κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα μ.Χ. (βλέπε σχετικῶς Ἑκκλ. Ἱστορία Κυριακοῦ).

Οὐ μόνον δὲ ἀπεστρέφετο ὁ πρῶτος Χριστιανὸς πᾶσαν σαρκικὴν ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ καὶ κατεφρόνει καὶ αὐτὴν τὴν ἄσκησιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος καὶ τὴν εὐρωστίαν, τὴν ὁποίαν περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο οἱ ἀρχαῖοι ἐπιδεικνύοντες μάλιστα εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ ἐπιδιώκοντες διὰ ταύτης τὴν δόξαν καὶ ἀνύψωσιν αὐτῶν.

Ἀνύψωσις κατὰ τοὺς Χριστιανοὺς τούτους ἐθεωρεῖτο ἀντιθέτως ἢ ἐξαύλωσις τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς νεκρώσεως τῆς σαρκός, τὴν ὁποίαν τόσον ἢ βραδύτερον ἀναπτυχθεῖσα τέχνη ἀπηθανάτισεν εἰς τὴν Χριστιανικὴν ἀγιογραφίαν.

Ἡ περιφρόνησις δὲ αὕτη τῶν Χριστιανῶν δὲν περιορίζετο εἰς τὴν σωματικὴν διάπλασιν, ἀλλὰ ἐξετείνετο καὶ πρὸς τὰς καλὰς τέχνας. Ἡ καλαισθητικὴ ἡδονὴ τῶν ὠτων, τῶν ὀφθαλμῶν ἐθεωρεῖτο παρ' αὐτοῖς ὡς ἀντιστρατευομένη κατὰ τοῦ πνεύματος. Αἱ γυμναστικά, μουσικαὶ καὶ γενικῶς εἰπεῖν καλλιτεχνικαὶ ἀπολαύσεις ἀνήκουν εἰς τοὺς σαρκικούς ἀνθρώπους, τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν μεγάλην σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ὁ Χριστιανὸς τῶν πρώτων αἰώνων δὲν ζητεῖ τὴν δόξαν

τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἐπιδιώκει στεφάνους ἐν τοῖς σταδίοις, ἀλλὰ ζητεῖ διὰ τῆς πιστῆς ἐκτελέσεως τῶν Θεῶν ἐντολῶν νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ οὐρανίου πατρὸς τοὺς ἀμαραντίνους στεφάνους τῆς αἰωνίου δόξης· «καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιποίμενος κομειῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον» (Πέτρ. Α' ε, 4).

Οὕτω βλέπομεν τὸν Ἀπ. Παῦλον ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ νὰ γράφῃ: «τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος» (Τιμοθ. Β' δ.7).

Ὡς ἡ Γυμναστική καὶ αἱ καλαὶ τέχναι παρημελήθησαν ὑπὸ τῶν πρώτων Χριστιανῶν, οὕτω καὶ ἡ Ρητορική καὶ ἡ εὐγλωττία περιφρονηθεῖσαι ἀντικατεστάθησαν διὰ τῆς σιωπῆς. Ὁ Ἀμβρόσιος εἰς τὸ de officiis Ministrorum θεωρεῖ ὡς μίαν τῶν πρώτων ἀρετῶν τῶν Χριστιανῶν τὴν σιωπὴν. Ὁ Ἀπ. Παῦλος ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ Β'. Κεφ. τῆς Α'. πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς λέγει ὅτι λαλεῖ οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ.

Τὸ κήρυγμα περὶ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ, τονίζει, δὲν ἔχει ἀνάγκην λόγων ρητορικῶν καὶ εὐγλωττων ἐπιχειρημάτων. Διὰ τῆς σιγῆς ὁ ἄνθρωπος ἀποφεύγει τὴν ἀμαρτίαν, ἐν ᾧ διὰ τῆς γλώσσης εἰς δεινὰ ἀμαρτήματα δύναται νὰ περιπέσῃ.

Τοὺς δὲ ἐξ αὐτῆς κινδύνους περιγράφει ὁ Ἰάκωβος ἐν τῷ γ'. κεφ. τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ· «Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ καὶ μεγαλαυχεῖ· ἰδοὺ ὀλίγον πῦρ ἠλίγκην ὕλην ἀνάπτει! καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας. Οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν ἡ σπιλοῦσα ὄλον τὸ σῶμα καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης. Πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν, ἔρπετῶν τε καὶ ἐναλίων δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ, τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων

δαμάσαι· ἀκατάσχετον κακόν, ἰοῦ μεστή τοῦ θανατηφόρου»¹.

Σοφὸς λοιπὸν κατὰ τοὺς Χριστιανούς τῶν πρώτων αἰώνων ἐθεωρεῖτο ὁ σιωπῶν. Ἡ αὐστηρότης τῶν πρώτων Χριστιανῶν φθάνει προσέτι μέχρι τοῦ σημείου ὥστε καὶ αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἀστείότητας νὰ θεωρῆ ὡς ἀντιστρατευομένης εἰς τὸ κόσμιον ἦθος τῶν Χριστιανῶν. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιστολὴν ἀναγινώσκομεν· «Ταλαιπωρήσατε καὶ πενθήσατε καὶ κλαύσατε· ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μεταστραφήτω καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν.» (Ἰακ. δ. 9).

Ἡ περιφρόνησις τῶν Χριστιανῶν ἐκτείνεται ὡσαύτως καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν μάλιστα δὲ τοῦ πλούτου. Οὗτος καθ'ἑαυτὸν ἐξεταζόμενος δὲν εἶναι ἁμαρτία, ἐν τούτοις δύναται νὰ παρασύρῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς φιλαργυρίαν καὶ πλεονεξίαν καὶ τούτου ἕνεκα γίνεται πρόξενος μεγάλων κινδύνων.

Τοῦτο ἔχων ὑπ'ὄψιν ὁ Κύριος συνέστησε νὰ φυλάσσωνται οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπὸ πάσης πλεονεξίας. Ἡ ζωὴ, λέγει, τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς παρουσίας τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ· «ὁρᾶτε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ πάσης πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστὶν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ» (παραβολὴ ἄφρονος πλουσίου Λουκᾶ ιβ 15). Ὁ δὲ Ματθαῖος λέγει· «οὐκ ἐπ'ἄρτω μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ'ἐπὶ παντὶ ρήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ» (Ματθ. δ' 4)².

Τοὺς ἐκ τοῦ πλούτου κινδύνους ὑπέδειξεν ἔτι καὶ διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου (Λουκᾶ ιστ' 19), ἐπέσεισε δὲ κατὰ τῶν ἀσπλάγχων πλουσίων τὸ φάσμα τοῦ πυρίνου Ἄδου διὰ νὰ κάμψῃ τὴν σκληροκαρδίαν αὐτῶν καὶ ἐκριζώσῃ τὸ πάθος τῆς φιλαργυρίας

1. Βλέπε καὶ Ματθ. ιε' 11, 18, 19. Μαρκ. ζ' 15, 20, Ψαλμ. ιβ. 3, 4 ογ. 8, 9. Παροιμ. ιβ. 18.

2. Τιμοθ. Α. στ' 9.

καὶ τῆς πλεονεξίας. Τοὺς μεγάλους δὲ πειρασμούς, τοὺς ὁποίους ἐμποιεῖ ὁ πλοῦτος θέλων νὰ δείξη ὁ Ἰησοῦς ἔλεγε πρὸς τοὺς μαθητάς του· «Εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ραφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.» (Μάρκ. 1 25).

Ταῦτα ἔχοντες ὑπ' ὄψιν οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ ἐγκατέλιπον τὰ πάντα, ἵνα ἀκολουθήσωσιν αὐτόν. Δὲν εἶναι δὲ παράδοξον ὅτι οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀναφέρουσιν αἱ πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἐν κεφ. Δ', ἐπώλουν τὰς οἰκίας καὶ τοὺς ἀγρούς καὶ τὰς τιμὰς τῶν πωλουμένων ἔθετον παρὰ τοὺς πόδας τῶν Ἀποστόλων πρὸς ἀνακούφισιν τῶν ἐνδεῶν Χριστιανῶν. «Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά· καὶ μεγάλη δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς. Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς· ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων· διεδίδοτο δὲ ἐκάστῳ καθότι ἂν τις χρεῖαν εἶχεν.» (Πράξ. Ἀποστ. δ' 32).

Τὸ «αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων» (Ἰλ. Ζ, 208) ἦτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ κυριωτέρα προτροπὴ ἢ παρεχομένη εἰς τοὺς νέους.

Ἄλλ' ἡ ἀρετὴ τοῦ Χριστιανοῦ εἶναι ἡ ταπεινοφροσύνη. Ὁ θέλων κατὰ τὸν Ἰησοῦν «μέγας γενέσθαι ἔστω ὑμῶν διάκονος.» (Ματθ. κ. 26).

Τὴν σύστασιν ταύτην ἔκαμεν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς μαθητάς, ὅτε ἤριζον περὶ πρωτείων. Οἱ Χριστιανοὶ μιμούμενοι τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰησοῦ ἀπεστρέφοντο τὰς δόξας καὶ τὰς τιμὰς ἐκλαμβάνοντες αὐτὰς ὡς ὄνειδος καὶ χλεύην. Βεβαίως ἐπὶ τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως ἐπέδρασαν οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίᾳ· «Μακάριοι ἐστε, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι καὶ εἴπωσι

πάντων πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ.» (Ματθ. ε. 4).

Γενικῶς ἡ παρεχομένη ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τιμὴ καταφρονεῖται, τὸ δὲ ὑφίστασθαι ὀνειδισμούς χάριν τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου θεωρεῖται ὡς ὑψίστη ἀρετὴ.

Ἐν ᾧ δὲ οἱ Ἕλληνες τὴν ἰκανότητα αὐτῶν μετεχειρίζοντο πρὸς στήριξιν τῆς φιλοτιμίας των, τὴν δὲ ταπεινοφροσύνην ἐθεώρουν ὡς κακίαν, ὑπερηφανεύοντο διὰ τὴν ἰκανότητα αὐτῶν, φθάνοντες μέχρι σημείου νὰ ἐρίζωσι κατὰ τοὺς μύθους αὐτῶν περὶ πρωτείων καὶ πρὸς Θεούς (ὄρα ἀγῶνα Μαρσίου καὶ Ἀπόλλωνος—Μυθολογία Ἀρχαίας Ἑλλάδος Decharme μετ. Οἰκονομίδου σελίς 135).

Πολλοὶ δὲ τούτων μάλιστα οἱ Στωικοὶ ἐθεώρουν ὅτι εἶναι ὑπέρτεροι τῶν Θεῶν, διότι ἐκεῖνοι μὲν δὲν ἐφοβοῦντο τὸν θάνατον ἐκ φύσεως, οὗτοι δὲ ἐκ προαιρέσεως. (Σενέκας, Ἰουλιανός).

Οἱ Χριστιανοὶ ὅλως τὸναντίον ἐπίστευον ὅτι, ὅπως τύχωσι τῆς θείας χάριτος καὶ ἀποβῶσι μέλη τῆς ἐκκλησίας, ἔπρεπε πρωτίστως νὰ παρασκευάσωσιν ἑαυτοὺς διὰ τῆς συντριβῆς καὶ μετανοίας ταπεινούμενοι ἐνώπιον τῶν ὁμοίων των καὶ τοῦ Θεοῦ. «Θέατρον ἐγεννήθημεν τῷ κόσμῳ» λέγει ὁ Ἀπ. Παῦλος (Κορινθ. Α. δ. 9).

«Ὁ Θεὸς ἰλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ» ἀναφωνεῖ ὁ δικαιωθεὶς διὰ τὴν συντριβὴν του τελώνης (Λουκᾶς ιη' 14).

Παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἀπαντῶμεν ὡσαύτως καινὴν τινὰ ἀρετὴν, τὴν ὁποίαν μάτην θὰ ἀναζητήσωμεν νὰ εὕρωμεν παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ Ρωμαίοις. Αὕτη εἶναι ἡ καινὴ ἐντολὴ τοῦ Χριστοῦ περὶ ἀγάπης τὴν ὁποίαν ἔθετον ὡς γνώρισμα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. «Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἀλλήλοις» (Ἰωάν. ιγ' 35).

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὑπῆρχον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ ἄνδρες παρέχοντες τὸν πλοῦτον αὐτῶν ἔλευ-

θέρως, ἄνευ δηλ. τινὸς ἐξαναγκασμοῦ διὰ τὸ καλὸν τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἐλατήριον τῆς ἐπιδεικνυομένης καλωσύνης δὲν εἶναι ἢ εὐσπλαγχνία, ἀλλ' ἢ τιμὴ τὴν ὁποίαν ἐπέδιδωκον νὰ κατακτήσωσι μεταξύ τῶν πολιτῶν. Τὸ αὐτὸ ἐλατήριον ἐκίνει καὶ τοὺς Ρωμαίους νὰ δαπανῶσι μέρος τοῦ πλούτου αὐτῶν καὶ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν.

Πόσον διαφορετικὰ ἀντελαμβάνοντο τὴν εὐσπλαγχνίαν πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ τοὺς δυστυχεῖς οἱ πρῶτοι Χριστιανοί!

Οὐδεμία ἰδιοτέλεια, οὐδὲν συμφέρον ἠνάγκαζεν αὐτοὺς νὰ θυσιάσωσι τὸ ἐγὼ των ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Χαίρουσι καὶ ἀγάλλονται δίδοντες τὰ πάντα εἰς τοὺς ἄλλους, οὐδὲν δὲ ὑπὲρ αὐτῶν κρατοῦντες προσεπάθουν νὰ μείνωσιν οἱ ἀφανεῖς τῶν ἀδελφῶν εὐεργέται, ἵνα μὴ λάβωσι τὸν μισθὸν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ παρὰ τοῦ πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς. «Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην μὴ γνώτω ἢ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἢ δεξιὰ σου.» (Ματθ. στ' 3).

Ἄλλ' ἢ ἀγάπη τῶν Χριστιανῶν δὲν ἐκτείνεται ὡς ἡ τῶν Ἐθνικῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων εἰς μόνους τοὺς οἰκείους, τοὺς συγγενεῖς, τοὺς ὁμοφύλους καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους. Πλησίον θεωροῦν πᾶν ὅμοιον μὲ ἡμᾶς πλάσμα τοῦ Θεοῦ, «ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη κατ'εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν» (Γεν. α. 27), πρὸς ὃ πρέπει νὰ τείνωμεν χεῖρα βοηθείας ἀδιαφοροῦντες τίς εἶναι οὗτος. Πάντως διὰ τὸν Χριστιανὸν εἶναι ἀδελφός—ὑπεραδελφός—ἀγαπητὸς ἔχων κοινήν μεθ' ἡμῶν τὴν καταγωγὴν ἐν τῇ μεγάλῃ οἰκογενεῖα τῆς ἀνθρωπότητος, ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ προστασίαν τοῦ Οὐρανίου πατρὸς, ὅστις δεικνύει τὸ παράδειγμα τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης ἀνατέλλων τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους (Ματθ. ε. 45).

Ἄλλ' ἢ ἀγάπη τοῦ Χριστιανοῦ μὴ γνωρίζουσα φραγμοὺς καὶ ὅρια, ἀπεριόριστος πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἄνευ διακρίσεως φυλῆς ἢ θρησκευματος, ἐκτείνεται

καὶ πρὸς αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἐχθρούς. «Ἐάν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι; καὶ ἂν ἀσπάσητε τοὺς φίλους ὑμῶν μόνον τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν;» (Ματθ. ε. 46)¹.

Τοῦναντίον δὲ σκέπτεται ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνας καὶ Ἰουδαῖος. Ἡ ἀγάπη αὐτοῦ περιορίζεται ἐντὸς στενοῦ, ὡς εἶδομεν, κύκλου. Αὕτη δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ διαπεράσῃ τοὺς φραγμούς, τοὺς ὁποίους ἔθεσεν ἡ πατροπαράδοτος εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο πίστις πολλῶν δὲ μᾶλλον νὰ ἐκταθῇ πρὸς τοὺς ἐχθρούς, δι' οὓς ἐφαρμόζει τὸ «ὄφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος» (Ματθ. ε. 38).

Τοιαύτην ἀγάπην ἐπέδειξεν ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς ἐχθρούς του ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ἀνατείνων τὸ βλέμμα Αὐτοῦ πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐπικαλούμενος τὴν συγχώρησιν τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῶν σταυρωτῶν αὐτοῦ. «Πάτερ ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσιν.» (Λουκᾶς κγ' 34).

Τοιαύτην ἀγάπην συνιστᾷ ὁ Παῦλος· «Εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε.» Τοιαύτην ἀγάπην ἐδείκνυον καὶ οἱ μάρτυρες, τὰ ἅγια τῆς Χριστιανικῆς ιδέας θύματα.

«Κύριε,» ἀνακράζει πίπτων ὑπὸ τὰ πλήγματα τῶν λιθοβολούντων ὁ ἱερός τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας διάκονος πρωτομάρτυς Στέφανος, «Κύριε μὴ στήσης αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην.» (Πράξ. Ἀποστ. ζ' 60).

Ὁ Χριστιανὸς τῶν πρώτων αἰώνων ὕψιστον ἀγαθὸν θεωρῶν τὴν τελείωσιν αὐτοῦ ὀλιγωρεῖ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυσικῶν ὀρμῶν μὴ δίδων προσοχὴν εἰς τὰ γήινα ἀγαθὰ. Ἡ ἀγάπη αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀποκλειστική, δὲν συγκεντροῦται ὀλοψύχως εἰς τὴν οἰκογένειαν. Οἱ φυσικοὶ οὗτοι δεσμοὶ δὲν διακρατοῦσι τοῦτον ὡς κοχλίαν ἐντὸς τοῦ ὀστράκου τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος, ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τὸ θραύσῃ θυσιάζων τὰ πάντα, ἵνα

1. Βλέπε καὶ Λουκ. στ. 32 καὶ ιδ' 12.

καταστή ἄξιος τοῦ Κυρίου μαθητῆς καὶ ἀκολουθήσῃ αὐτόν.

Οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου «Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος» (Ματθ. ι 37) ἔναυλοι πάντοτε ἤχουῦν εἰς τὰ ὠτά των.

Δὲν εἶναι δὲ παράδοξον ἂν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εὐρέθησαν ὄχι ὀλίγοι, οἱ ὅποιοι ἐγκατέλιπον τὰς πόλεις, τὰς οἰκογενεῖας των, τὰ πάντα, θεωροῦντες ὅτι ὅλα αὐτὰ πρόκεινται ὡς ἐμπόδια διὰ τὴν ἠθικὴν τελείωσιν αὐτῶν.

Οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές με ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν ἢ ἀδελφούς ἢ ἀδελφὰς ἢ πατέρα ἢ μητέρα ἢ γυναῖκα ἢ τέκνα ἢ ἀγρούς ἐνεκεν τοῦ ὀνόματός μου ἑκατονταπλασίονα λήψεται καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει» (Ματθ. κ. 28) ἀποσπώμενοι ἐκ τῆς φυσικῆς των θέσεως καὶ μεμονωμένως ἐξεταζόμενοι παρεθάρρυνον πολλοὺς εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν καὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἀποξένωσιν καὶ ἐδημιούργησαν τὴν ἀντίληψιν ὅτι κρεῖττον τοῦ γάμου ἢ ἀγαμία.

Ἐν Α΄ Κορινθ. ἀναγινώσκομεν «καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι». Ἀλλὰ ἡ ἀντίληψις αὕτη τῶν Χριστιανῶν δὲν εἶναι βεβαίως σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ εὐαγγελίου, διότι διὰ τοῦ ἐγγάμου βίου δὲν ἀποκλείεται ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου.

Πάντως ἡ ἰδέα αὕτη ἐγεννήθη ἐκ τῆς δημιουργηθείσης πεποιθήσεως ὅτι ὁ παρὼν βίος εἶναι παροδικός, οὐδεμίαν δ' ὡς ἐκ τούτου ἀξίαν ἔχει.

Ὅπως ἀντιθέτως ἐσκέπτοντο οἱ Ἕλληνες. Ὁ παρὼν βίος εἶναι ὁ ἀληθής καὶ πραγματικός, ὁ δὲ ἐν Ἡλυσίοις σκιώδης.

Ὅς δὲ βλέπομεν παρ' Ὀμήρῳ, ὁ τελευταῖος θνητὸς τῆς παρουσίας ζωῆς εἶναι εὐτυχέστερος τοῦ ἀνάσσοντος ἐν

Ἔδῃ Ἀχιλλέως¹. Τὸ ἄστατον, εὐμετάβλητον καὶ παροδικὸν τοῦ κόσμου τούτου, καθίστα τὸν Χριστιανὸν περιφρονητὴν τούτων καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀγαθῶν. Ἰσχυρῶς δὲ οὗτος ἐφέρετο πρὸς τὴν διάλυσιν τοῦ σώματος καὶ τὴν ἀπόλαυσιν τῆς μακαρίας ζωῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Ἡ πολιτεία.

Ἡ σχέσηις τῶν Χριστιανῶν τῶν πρώτων αἰώνων πρὸς τὴν πολιτείαν ἦτο ὅλως διάφορος τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ἡ Πολιτεία διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἦτο τὸ πᾶν. Τὸ ἄτομον δὲν ἔζη δι' ἑαυτό, ἔζη διὰ τὴν πολιτείαν. Τὸ ἄτομον καθ' ἑαυτό δὲν ἔχει ἀξίαν. Ἀξίαν ἔχει ἐφ' ὅσον δύναται νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του πρὸς τὴν πολιτείαν εἴτε διὰ τῆς σωματικῆς αὐτοῦ ρώμης εἴτε διὰ τοῦ πλούτου αὐτοῦ. Μέσα πρὸς διατήρησιν τῆς πολιτείας καὶ ἀσφάλειαν αὐτῆς εἶναι τὰ ὄπλα ἐν τῷ πολέμῳ καὶ τὸ δικαστήριον ἐν εἰρήνῃ. Ὅλως διαφόρως ὅμως σκέπτεται ὁ Χριστιανός. Οὗτος ἀνήκει εἰς βασιλείαν, ἣ ὁποία δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. «Ἡ βασιλεία ἣ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου» (Ἰωάν. ιη' 36). Τούτου ἕνεκα δὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ καὶ ἀναγνωρίσῃ τὸν πολιτικὸν βίον. Παθητικῶς ὑπακούει ἀδιαμαρτυρήτως εἰς αὐτήν, καταβάλλει τοὺς φόρους τῷ Καίσαρι, δὲν ἀναλαμβάνει ὅμως ὑπηρεσίαν ἢ ἀξίωμά τι παρ' αὐτῷ, ἀνθίσταται δὲ θυσιάζων καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ζωὴν του, ὅταν βιάζεται νὰ ὁμώσῃ εἰς τὸν Καίσαρα ἢ εἰς τοὺς Θεοὺς τῆς εἰδωλολατρείας. Γενικῶς δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Χριστιανὸς πρόκειται ἀπαράμιλλον ὑπόδειγμα

1. Ὅμηρου Ὀδύσσεια Λ 481-491.

ὑποταγῆς, ἐφ' ὅσον οἱ νόμοι τοῦ κράτους δὲν ἀντιστρατεύονται πρὸς τὰς θείας ἐντολάς. Γνώμων κατευθύνων τὰς σχέσεις του πρὸς τὴν πολιτείαν εἶναι ἡ ἐπιγραμματικὴ ρῆσις τοῦ Πέτρου «Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. Ἀποστ. Ε 29.), τὴν ὁποίαν οὗτος πρὸ τοῦ συνεδρίου ἐξέφερε, καὶ ἀλλαχοῦ «εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε. Οὐ δύναμεθα γὰρ ἡμεῖς ἅ εἶδομεν καὶ ἠκούσαμεν μὴ λαλεῖν» (Πράξ. δ. 19).

Ἄριστα ὡσαύτως ἐκφράζονται αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι ἀντιλήψεις ἐν τῇ ἀπολογίᾳ τοῦ ἐπισκόπου Σμύρνης Πολυκάρπου πρὸς τὸν ἀνθύπατον Σμύρνης. «Ὅγδοήκοντα καὶ ἕξ ἔτη δουλεύω αὐτῇ, καὶ οὐδὲν με ἠδίκησε· καὶ πῶς δύναμαι βλασφημήσω τὸν βασιλέα τὸν σῶσαντά με;» (Ἐκκλ. Ἰστ. Εὐσεβίου δ. 15).

Αἱ ἀντιλήψεις αὗται τῶν Χριστιανῶν ἤρχισαν νὰ μεταβάλλωνται ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ πολιτεία ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς τὴν Χρ. Θρησκείαν.

* *

Πῶς διεμορφώθη εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους ἡ ἠθικὴ τῶν Χριστιανῶν ἀντίληψις καὶ πῶς αὕτη προσηρμόσθη πρὸς τὰς συνθήκας τῆς νέας ζωῆς, ποία ἡ ἐπίδρασις ἡ ἠθικὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς πολιτείας καὶ ποία ἡ ἐπίδρασις ἐκείνης ἐπ' αὐτῆς εἶναι προβλήματα τῶν ὁποίων τὴν ἐπίλυσιν θὰ ἐπιδιώξωμεν εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς μελέτης μας.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	3
Εισαγωγή	5

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΗΘΙΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Κεφάλαιον Α'.

Ἡ πρό τοῦ Σωκράτους ἠθικὴ φιλοσοφία.

1. Αἱ πρόται ἀρχαί.....	9
2. Οἱ φιλόσοφοι.....	13

Κεφάλαιον Β'.

Μετάβασις εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Σωκράτους.

1. Ἡ κοινὴ τάσις τῆς πρό τοῦ Σωκράτους φιλοσοφίας..	20
2. Ἐμφάνισις τῆς σοφιστικῆς. Σχέσις αὐτῆς πρός τὴν πρότεραν φιλοσοφίαν.....	22
3. Σοφισταί	24

Κεφάλαιον Γ'.

Ἡ ἠθικὴ τοῦ Σωκράτους.....	26
----------------------------	----

Κεφάλαιον Δ'.

Σωκρατικαὶ Σχολαί.....	31
Ἄτελεῖς Σχολαί (Κυρηνική—Κυρηνναϊκή—Μεγαρική).....	32
Ἡ ἠθικὴ παρά Πλάτωνι.....	34

Κεφάλαιον Ε'.

Ἡ ἠθικὴ κατ' Ἀριστοτέλην.....	38
-------------------------------	----

Κεφάλαιον ΣΤ'.

Στωικὴ ἠθικὴ.....	41
-------------------	----

Κεφάλαιον Ζ'.

Ἐπικούρειοι.....	44
------------------	----

Κεφάλαιον Η'.

Σκεπτικισμὸς καὶ Νέα Ἀκαδημία.....	45
------------------------------------	----

Κεφάλαιον Θ'.

Νεοπλατωνισμὸς	46
----------------------	----

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Κεφάλαιον Α'.

Πνεῦμα καὶ ὕλη.....	51
---------------------	----

Κεφάλαιον Β'.

Τὸ ἄτομον καὶ ἡ κοινωμία.....	54
-------------------------------	----

Κεφάλαιον Γ'.

Ἡ πολιτεία.....	66
-----------------	----

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

Θρησκευτικές ιστορίες από την Π. Διαθήκη. Βιβλίου Α' 'Η Γένεσις. Έκδ. Οίκος Δημητράκου 1931.

'Η Υποβολή ως παράγων τῆς ἀγωγῆς ὑπὸ P. Félix Thomas (μετάφρασις). Έκδ. Οίκος Δημητράκου 1932.

ΥΠΟ ΕΚΤΥΠΩΣΙΝ

Θρησκευτικές ιστορίες από την Π. Διαθήκη. Βιβλίου Β' 'Ο Μοϋσῆς.

ΤΙΜΗ ΔΡΑΧΜ. 25.—